

Hoeke in de zestiende eeuw: een club van welgestelde mannen.*

De vroegste geschiedenis van Hoeke, vandaag een klein dorp op de kruising van de Damse vaart en de N49, is verbonden met de geschiedenis van het Zwin. Nadat omstreeks 1134 een reeks stormvloedde dat Zwin deed ontstaan, verzekerde Brugge zijn toegang tot de zee via een in noordoostelijke richting gegraven kanaal dat vijf kilometer verder de nieuw gevormde getijdengeul bereikte.¹ Tussen Brugge en de Noordzee ontstonden nieuwe havens die alle in de twaalfde en dertiende eeuw stadsrechten ontvingen: eerst Damme,² vervolgens Mude,³ dan Monnikerede, Hoeke en tenslotte Sluis.⁴ Deze havens hebben niet altijd op evenveel belangstelling van historici kunnen rekenen. De geschiedschrijving over het vandaag nog nauwelijks als stad of haven herkenbare plaatsje Hoeke is daarom niet zo omvangrijk. Het duikt vooral op in de marge van de historische analyses van steden als Brugge en Sluis. In de negentiende eeuw verschenen de eerste bijdragen over Hoeke in Louis Gilliodts-Van Severens *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées* en in het *Parochieboek van Damme*, een

* Ik dank Jan Dumolyn, Ward Leloup, Paul Trio, Jan Trachet, Lies Vervaeke en de anonieme referenten van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge voor hun commentaren op deze tekst en hun suggesties.

1 Over de bereikbaarheid van Brugge en zijn contact met de zee voor de twaalfde eeuw, zie B. HILLEWAERT, Y. HOLLEVOET & M. RYCKAERT (red.), *Op het raakvlak van twee landschappen: de vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 2011, p. 148-155.

2 Voor een meer genuanceerde reconstructie, zie W. LELOUP & B. VANNIEUWEN-HUYZE, 'Damme en Sluis: de oorsprong en vroege stadsontwikkeling van twee middeleeuwse Zwinstadjes', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 150 (2013), p. 28-40.

3 In deze tekst zullen we het steeds over "Mude" hebben wanneer het middeleeuwse Sint-Anna-ter-Muiden wordt bedoeld omdat de stad in de bronnen steeds aldus wordt genoemd.

4 A. DE SMET, 'L'origine des ports du Zwin. Damme, Mude, Monnikerede, Hoeke et Sluis', in: *Études d'histoire dédiées à la mémoire de Henri Pirenne*, Brussel, 1937, p. 1-17; W. LELOUP, 'Een stadsstichting langs het Zwin. De ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van Sluis', in: *Tijdschrift voor Historische Geografie*, 3 (2018), p. 104-125.

geschiedenis van Damme waarin kanunnik Guillaume-François Tanghe ook enkele hoofdstukken wijdde aan historische schetsen van zowel Monnikerede als Hoeke.⁵ Beide auteurs werden gevolgd door Duitse historici die tijdens hun pogingen om de historische aanwezigheid van de Duitse Hanze in het Zwin in kaart te brengen, en vanwege de rol die de kleine Zwinsteden hierin hadden gespeeld, zich onvermijdelijk ook over de ontstaansgeschiedenis van Hoeke gingen buigen.⁶

Pas in de twintigste eeuw verscheen de eerste monografie over Hoeke, geschreven door de geestelijke Juliaan Opdedrinck. Hij bouwde verder op de vijftig jaar eerder uitgegeven schets van Tanghe en vulde deze aan met kennis uit stadsrekeningen, een cijns- en pachtregister en enkele kerkrekeningen.⁷ Het proefschrift *Historie des villes de Damme, de Monikerede et de Hoeke depuis les origines jusqu'en 1330* dat Antoine De Smet in 1931 schreef, was een eerste indicatie dat de interesse in de kleine Zwinsteden ook aan de Belgische universiteiten groeide.⁸ Na de Tweede Wereldoorlog zorgde de oprichting van de heemkundige kring Sint-Guthago voor een significante toename aan historische bijdragen over de Hoekse geschiedenis. Naast stukken van Jos De Smet verschenen pertinente teksten van onder andere Karel Aernoudts, Germain Bonte, Maurice Coornaert en Jan Tilleman.⁹

- 5 G.-F. TANGHE, *Parochieboek van Damme, met een schetsje van Houcke en Meunikenreede*, Brugge, s.d., p. 180-205. Tanghe wisselt in dit werk harde feiten af met beweringen die uit de lucht zijn gegrepen.
- 6 J. M. MURRAY, 'That well-grounded error: Bruges as hansestadt', in: J. WUBSMROZEWICZ & S. JENKS (red.), *The Hanse in medieval and early modern Europe*, Leiden-Boston, 2012 (The Northern World, 60), p. 182.
- 7 J. OPDEDRINCK, *Geschiedkundige snipperingen uit Houcke's verleden en heden*, Brugge, s.d.. Aanleiding is het jubileumfeest van Frans Leo van Meenen, op dat moment 25 jaar pastoor te Hoeke.
- 8 Het proefschrift - dat hij later zou herwerken en publiceren - bezorgde De Smet de graad van doctor in de geschiedenis, volgens het oude stelsel. Zie naast het eerder aangehaalde werk ook: A. DE SMET, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw (Oude Zwin, Reie, Zwin)', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 13 (1933), p. 1023-1059 en IDEM, 'Het waterwegennet ten noordoosten van Brugge in de XIIIe eeuw (slot)', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 14 (1934), p. 83-121. Over hem, zie: L. DANCKAERT, 'In memoriam A. De Smet', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 135 (1998), p. 253.
- 9 Zie hiervoor o.a. J. DE SMET, 'Op en rond het Zwin in de XIVe eeuw', in: *Rond de poldertorens*, 2 (1960), p. 24-29; IDEM, in: 'In de Sint-Guthagostreek', *Rond de poldertorens*, 3 (1961), p. 122-133; IDEM, 'Hoeke tegen de inlijving bij Oostkerke', in:

Aan het einde van de twintigste eeuw leidde de academische interesse in stedelijke netwerken en stadsfinanciën tot een aantal structurele en kwantitatieve analyses van de steden ten noorden van Brugge. Op basis van die analyses schilderden Jean-Pierre Sosson en Brigitte Fossion een beeld van een trage, kansloze dood van de kleine steden Monnikerede, Mude en Hoeke in de vijftiende eeuw.¹⁰ Samenwerking tussen verschillende wetenschappelijke disciplines zorgde na de millenniumwisseling voor een nieuwe dynamiek, nieuwe klemtonen en een versnelling in het onderzoek naar de geschiedenis van de Zwinsteden. Meest recent resultaat hiervan is het FWO-project *Middeleeuws Brugge en haar voorhavens. Een landschapsarcheologische benadering van het Zwin-debat*, een project dat in december 2015 op de jaarvergadering van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge werd voorgesteld. Deze inmiddels afgewerkte studie legt vooral nadruk op de historische reconstructie van het landschap, de haven en de stedelijke infrastructuur.¹¹ Ook de haven van Hoeke werd hier uitgebreid en overtuigend in behandeld.

Rond de poldertorens, 3 (1961), p. 113-115; IDEM, 'Sint-Anna-ten-Vrije, een verdwenen parochie uit onze streek', *Rond de poldertorens*, 5 (1963), p. 1-10; G. BONTE, 'Duitse handelsbetrekkingen met Zwin B. Hoeke rond 1300', in: *Rond de poldertorens*, 29 (1987), p. 1-9; K. AERNOUDTS, 'Hoeke. Een vrije stad aan het Zwin', in: *Rond de poldertorens*, 43 (2001), p. 46-51; J. TILLEMANN, '1908-2008: Honderd jaar familie Tillemann op 'Ten Houcke Boven'. Deel I', in: *Rond de poldertorens*, 53 (2011), p. 3-31.

10 J.-P. SOSSON, 'Les petites villes du Zwin (XIVe-XVe siècles) des espaces urbain inviables', in: P. CONTAMINE, T. DUTOUR & B. SCHNERB (red.), *Commerce, finances et société (XIe-XVie siècles). Recueil de travaux d'histoire médiévale offert à M. le Professeur Henri Dubois*, Paris, 1993, p. 171-184; J.-P. SOSSON, 'Consommation et finances communales. Deux exemples d'asphyxie financière et économique: Hoeke et Mude, petites villes de l'estuaire du Zwin (1394-1500)', in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 81 (1998), p. 309-328; B. FOSSION, 'Bruges et les petites villes du Zwin. A propos des 'réseaux' urbains', in: M. BOONE, J.-P. SOSSON & W. PREVENIER (red.), *Le réseau urbain en Belgique dans une perspective historique 1350-1850: une approche statistique et dynamique*, Brussel, 1992 (Historische Uitgaven, 80), p. 327-339. Over het verstikken van het hinterland door grote steden en de uitzonderlijke positie van de "geknechte" steden in het Zwin: M. BOONE, J.-P. SOSSON & W. PREVENIER, 'Le réseau urbain en Flandre (XIIIe-XIVe siècle): composants et dynamique', in: M. BOONE, J.-P. SOSSON & W. PREVENIER (red.), *Le réseau urbain en Belgique dans une perspective historique 1350-1850*, p. 192.

11 J. TRACHET, *Inland outports: an interdisciplinary study of medieval harbour sites in the Zwin region* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent), 2016.

In de historische analyses die we zonet in vogelvlucht hebben voorgesteld vallen een aantal trends op. Er is enerzijds de gewoonte de stad Hoeke te onderzoeken in het gezelschap van Monnikerede en dan vaak in juxtapositie geplaatst met de grotere steden aan het Zwin. Daarnaast bestaat de tendens de geschiedenis van Hoeke - en Monnikerede - te beschrijven als een collaterale ontwikkeling van eerst het ontstaan, en vervolgens de langzame verzanding van het Zwin. Hoofdthema van de historische analyse is ook meestal zijn hoedanigheid van voorhaven van Brugge of Damme en het narratief is er meestal een van geboorte en langzaam verval. De voltrekking van dat verval zou dan zijn bereikt rond 1492, na de burgeroorlog onder Maximiliaan, meteen ook de reden waarom de meeste analyses zich beperken tot de middeleeuwen. Na 1500 klonk er enkel nog stilte, of in het beste geval wat jammerklachten,¹² tot in 1594 een vorstelijke ordonnantie de stadjes Monnikerede en Hoeke uit hun lijden verlostte en ze samenvoegde met Damme.

Dit artikel wil het hierboven geschetst beeld nuanceren. We willen aantonen dat het kantelpunt tussen middeleeuwen en vroegmoderne tijd in de Hoekse geschiedenis weliswaar een belangrijke mijlpaal is geweest, maar geen voorbode van het onherroepelijke einde. Het verzanden van het Zwin bood Hoeke integendeel kansen te transformeren in een kleine, bijzondere, rurale gemeenschap die tot het begin van de Tachtigjarige Oorlog succesvol was. Bovendien liep de ontwikkeling van Hoeke na 1500 niet langer parallel aan deze van Monnikerede.

We zetten de gangbare lezing van de geschiedenis van Hoeke dan ook bewust op zijn kop en beschouwen de periode tussen de dertiende en de vijftiende eeuw niet als een ontwikkeling naar een onvermijdelijke dood maar eerder als een lange aanloop naar een nieuwe verschijningsvorm die zich vanaf het einde van de vijf-

12 Historici die Hoeke behandelen, vermelden voor de zestiende eeuw bijna uitsluitend het geweld van de Tachtigjarige oorlog, occasioneel aangevuld door een brand - zoals deze van 1528 - die de stad teisterde. Zie bijv. J. B. GRAMAYE, *Antiquitates illustrissimi comitatus Flandriae*, Leuven, 1708, p. 118. L. DENDOOVEN, *Dorpen in de Brugse vlakke*, Lissewege, 1956, p. 16, heeft het over uitgelaten benden die roven, moorden en branden.

tiende eeuw zou gaan ontvouwen. Hierbij bepaalde het historische pad dat de stad tussen de dertiende en de vijftiende eeuw had doorwandeld - in haar hoedanigheid als haven en stad - de context en de kansen van de nieuwe gemeenschap die na 1500 zou ontstaan. Vooraleer dit zestiende-eeuwse Hoeke te beschrijven en te verklaren, schetsen we daarom eerst de aanloop naar de zestiende eeuw. Nadien gaat onze aandacht helemaal naar de ontwikkelingen in Hoeke in de zestiende eeuw: de nieuwe gemeenschap die was ontstaan zal worden voorgesteld, maar er zal vooral worden aangetoond waarin ze fundamenteel verschilde met de vorige generaties en waarom dit het geval was.

DE AANLOOP NAAR DE ZESTIENDE EEUW

Na de vorming van het Zwin ontstond Hoeke in het oostelijk randgebied van het ambacht Oostkerke, daar waar het landschap enkele meters boven de omgeving uitstak en kansen bood om op een gemakkelijke wijze sloepen aan land te trekken en nadien weer te water te laten. Waarschijnlijk werd de plek aanvankelijk vooral gefrequentieerd door lokale vissers maar later ook door een toenemend aantal vreemdelingen die zich langs het Zwin een weg naar de markt van Brugge zochten. Hoeke duikt voor het eerst op in schriftelijke bronnen die dateren uit de jaren vijftig van de dertiende eeuw. Het zogenaamde “*Toltarief van Damme*” - in feite een ordonnantie van gravin Margareta die uit 1252 stamt, maar slechts bewaard bleef dankzij een door tollenaar Denis Royere gebruikte kopie van 1380¹³ - vermeldt Hoeke onder andere als een van de havens waar de tol werd geïnd. In een tweede bron - een renterol van het Sint-Janshospitaal uit 1256¹⁴ - prijkt een *Heinric ex Houcka* in de lijst van cijnzen uit het ambacht Oostkerke. Er zijn onbetwist-

13 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, Rolrekeningen, 686. Zie de uitgebreide bespreking van J.H. VAN DALE, ‘Reglement voor de scheepvaart en de heffing der tollén op het Zwin, van den jare 1252’, in: *Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, 5 (1860), p. 1-139.

14 BRUGGE, *OCMW-Archief*, Archief Sint-Janshospitaal, Varia, 5. Zie ook: K. DE FLOU, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, deel 6, Brugge, 1936, k. 577. De daar weergegeven bronvermelding (*Pièces Diverses*, 5) is evenals het jaartal (1250) niet correct.

bare aanwijzingen dat dezelfde plek in die periode, en ook nog later, niet altijd “Hoeke” werd genoemd maar ook “Mote”, “Moete” of “Mota”.¹⁵ Het is voorlopig niet duidelijk waarom beide namen een tijd lang door elkaar zijn gebruikt en waarom “Hoeke” uiteindelijk de bovenhand heeft gehaald, maar de voorbeelden Sluis en Lamminsvliet, Coxyde en Beniardskerke tonen aan dat een dubbele naamgeving in dit gebied niet ongebruikelijk was.¹⁶ In de loop van de dertiende eeuw werd Brugge een belangrijk knooppunt in de internationale handelsnetwerken waar vreemde kooplui kwamen handeldrijven.¹⁷ Duitse kooplui - die op dat moment al minstens honderd jaar in het Zwin actief waren - zochten op den duur mogelijkheden om hun handelsactiviteiten onder gunstiger voorwaarden uit te breiden. De gesprekken die hun afgevaardigden met gravin Margareta voerden, resulteerden in een ontwerp van akkoord over de stichting van een nieuwe nederzetting waarin ruime handelsprivileges zouden gelden. Deze plannen werden echter niet tot uitvoering gebracht,¹⁸ maar mogelijk was Hoeke uiteindelijk voor hen de op één na beste oplossing. De plek evolueerde in ieder geval van een vissersdorp in een aanlegplaats en voorhaven.¹⁹ Het werd een plaats waar ‘s winters huiswaarts keurende zeelui de op het droge getrokken vaartuigen lieten herstellen. In 1255 was Hoeke nog te onbeduidend om in de rekening van

15 Zie hiervoor: L. JANSSENS, ‘Mota’, *Rond de poldertorens*, 43 (2001), p. 78-81. Hij baseerde zich op oorkonden van vazalistische inborgstellingen bij een nieuwe Vlaamse graaf. Zie hiervoor: D. HEIRBAUT, *Over heren, vazallen en graven: het persoonlijk leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1305*, Brussel, 1997, p. 229-231. Een voorbeeld van een oorkonde die “Mota” vermeldt i.p.v. “Hoeke” is te vinden in L. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, vol. 3.1, Tübingen, 1842, p. 59-60. Rekeningen van de baljuw uit 1306 en 1307 bevestigen het onderzoek van Luc Janssens. Ze hebben het over “en la ville dele Moete” en “en la ville de le Mote” wanneer Hoeke wordt bedoeld. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 1098 en 1100.

16 M.K.E. GOTTSCHALK, *Historische geografie van Westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, dl. 1, Assen, 1957, p. 68.

17 J. DUMOLYN & W. LELOUP, ‘The Zwin estuary: a medieval portuary network’, in: J.A. SOLÓRZANO TELECHEA, B. ARÍZAGA BOLUMBURU & M. BOCHACA (red.), *Las sociedades portuarias de la Europa Atlántica en la Edad Media*, Logroño, 2016, p. 198 en 205.

18 DUMOLYN & LELOUP, ‘The Zwin estuary’, p. 204.

19 J. TRACHET, S. DELEFORTRIE, K. DOMBRECHT e.a., ‘Turning back the tide: the Zwin debate in perspective: a historiographical review of the medieval port system northeast of Bruges’, in: *Revue du Nord*, 97 (2015), p. 305-321.

de baljuw te worden vermeld,²⁰ maar een oorkonde waarmee gravin Margareta tussen 1271 en 1273 een kleine polder wegschonk, toont aan dat er inmiddels een kerk stond en dat Oosterlingen er een gasthuis aan het inrichten waren.²¹

In die periode verwierf Hoeke ook de rechten van een stad. Een zegel en oorkonde uit 1276 wijzen op het bestaan van een schependom *Sancti Jacobi de le Houke*,²² en op het zelfde moment komen schepenen van Hoeke de schepenbank van Monnikerede assisteren.²³ Vanaf 1290 beginnen de stadsrekeningen van Brugge missiven naar Hoeke²⁴ en schulden aan wezen uit deze stad te vermelden.²⁵ Kooplui uit Hamburg, Bremen en Lübeck gebruikten aan het einde van de dertiende eeuw de stad Hoeke als uitvalsbasis voor hun activiteiten in het gebied.²⁶ De Duitse aanwezigheid concentreerde zich in die periode vooral in Hoeke,²⁷ en ze hield een tijd aan ondanks het constante spel van aantrekken en afstoten dat de relatie tussen Brugge en de Hanzesteden kenmerkte en het continue dreigen van het verplaatsen van de stapel naar een andere stad.²⁸ De rekeningen van de baljuw van Damme - tot wiens ambtsgebied op dat moment ook Hoeke behoorde - blijven melding maken van Oosterlingen, Spanjaarden, Fransen en Friezen

20 H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre: des origines à la fin du XIVe siècle*, Brussel, 1929, p. 420.

21 “*d’une eglise ki siet a le Houke pres de le Munekerede*”. RIJSEL, Archives Départementales du Nord, B, 1565. Zie ook: G. BONTE, ‘Duitse handelsbetrekkingen B’, p. 2-3.

22 Zie JANSSENS, ‘Mota’, p. 80.

23 DE SMET, ‘L’origine des ports’, p. 14.

24 C. WYFFELS & J. DE SMET, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*, vol. 1, Brussel, s.d. (Koninklijke Academie van België, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. Verzameling van onuitgegeven Belgische kronieken en van onuitgegeven documenten betreffende de geschiedenis van België, 62), p. 218.

25 Bijv. C. WYFFELS & J. DE SMET, *De rekeningen van de stad Brugge (1280-1319)*, vol. 1, p. 296.

26 *Codex Diplomaticus Lubecensis. Lübeckisches Urkundenbuch. 1ste Abtheilung. Urkundenbuch der Stadt Lübeck*, vol. 2.1, Lübeck, 1858, p. 84.

27 W. STEIN, ‘Über die ältesten Privilegien der deutschen Hanse in Flandern und die ältere Handelspolitik Lübecks’, in: *Hansische Geschichtsblätter*, 1902, p. 94. Ook: W. DE CLERCQ, R. DREESEN, J. DUMOLYN e.a., ‘Ballasting the Hanse. Baltoscandian Erratic Cobbles in the Later Medieval Port Landscape of Bruges’, in: *European Journal of Archaeology*, 2017, p. 1-27.

28 H. VAN WERVEKE, *Brugge en Antwerpen. Acht eeuwen Vlaamse handel*, Gent, 1941, p. 48.

onder de gepenaliseerden.²⁹ De stad was ondertussen ook de thuisbasis van lokale zeelui die de zeeën en buitenlandse havens frequenteerden. Schippers uit Hoeke ondernamen al in de dertiende eeuw in opdracht van Brugse handelaren reizen naar o.a. Newcastle en Hull van waar ze scheepsvrachten wol en huiden naar het continent brachten.³⁰ In 1304 maakten zeelui uit Hoeke deel uit van de Vlaamse krijgsvloot die slag leverde bij Zierikzee.³¹ Daarnaast schrokken Hoekse schippers er niet voor terug om andere zeelui de koopwaar afhandig te maken.³² In de *Close Rolls* van de Engelse koninklijke kanselarij blijven er klachten over kapende schippers of schepen uit Hoeke opduiken tot 1329.³³

Hoeke lijkt als marktplaats al in deze periode niet zo belangrijk te zijn geweest en eerder gericht op de dienstbaarheid aan Brugge. Uit de Brugse stadsrekeningen van 1302 blijkt een Hoekse afhankelijkheid van Brugge voor consumptiegoederen en een Brugse afhankelijkheid van Hoeke voor economische diensten, vooral in opslag en transport.³⁴ Brugge bleef het centrum van de handel maar had de kleine havensteden nodig. Het slaagde erin de haven-diensten uit te besteden aan de kleine steden. Die ontwikkeling

- 29 Worden o.a. in 1299 vermeld: “Adans de Rostoc”, “Domingo de Spaingna”, “Jehans de Montpellier” en “Frison de Stavere”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. 2 : Cadsant, Caprycke, Damme, Dixmude, Eecloo*, Brussel, 1891 (Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique), p. 188–189. Zie ook nog in 1306: “de deux Spaenioels”, “d’un Frison”, “encore d’un autre Frison”, “Poes le Frison”. Andere voorbeelden: “Jacop Daneman” en “Alebrand li Aleman”. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief, Rekenkamers*, 1097, 1098, 1100 en 1101
- 30 H.J. SMIT, *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland*, vol. 1, 1150-1485, 1928 (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie, 65), p. 37.
- 31 J. F. VERBRUGGEN, ‘De Vlaamse vloot in 1304’, in: *Standen en Landen*, 4 (1952), p. 51-76.
- 32 Voor voorbeelden van dit gedrag, zie: Great Britain Public Record Office, *Calendar of the close rolls preserved in the Public Record Office. Edward I, Vol V. A.D. 1302-1307*, Londen, 1908, p. 8 en p. 48.
- 33 Great Britain Public Record Office, *Calendar of the close rolls preserved in the Public Record Office. Edward III, A.D. 1327-1330*, Londen, 1896, p. 534.
- 34 Brugge ontvangt van Hoeke uit huishuur, verkoop van honing, gerst, schilden, wijnvaten, barden (bijlen of borden?), uit leningen aan “*der stede van Hoeke*” en renten in de polders. De uitgaven gingen naar het huren van een “*kelnare*”, het vervoer van goederen naar Brugge en “*up den dyc te make*”. COLENS, 1302. *Le compte communal de la ville de Bruges Mai 1302 à Février 1303 (N. S.) avec une introduction et un table des noms*, Brugge, 1886, p. 28, 34, 53, 55, 79, 82, 84, 103, 174, 176, 192, 211.

liep parallel aan een toenemende juridische onderhorigheid van die steden ten gevolge van de hoofdvaart. Deze economische en juridische relatie werd in 1324 geconsolideerd toen graaf Lodewijk van Nevers aan Brugge het bijzondere privilege verleende van stapelrechten voor alle goederen die via het Zwin het graafschap binnenkwamen.³⁵ Vreemdelingen brachten hun goederen ter plaatse en werden vervolgens verplicht hun waren een tijd op de markt te houden.³⁶ De drie steden Damme, Monnikerede en Hoeke kregen uitzonderingen toegekend. Goederen die in Monnikerede en Hoeke op stapel konden worden gebracht waren droge vis, graan, zout, teer, masten, kromhout en benodigdheden voor vaartuigen. Aan boord van de schepen mochten verse vis, koren en zout worden verhandeld. Daarnaast kregen de drie steden het exclusief recht bepaalde goederen die het Zwin binnenkwamen - zoals graan - te meten en te wegen. De hoofdvaart van de kleine steden aan het Zwin evolueerde ondertussen van vrijwillig advies naar het recht van de hogere rechtbank om rechtspraak van de subalterne jurisdictie naar zich toe te trekken.³⁷ Daarenboven kreeg Brugge van de graaf de toezegging dat geen stad met hoofdvaart aan Brugge privileges kon ontvangen die tegen het belang van Brugge zouden ingaan.³⁸ De beperkte stapel en het recht op het meten van de goederen die het Zwin binnenkwamen gaven Hoeke en Monnikerede een kans op een economisch overleven, het was tegelijk een fundamentele beknotting die ambitie en initiatief limiteerden.

Het belang van Hoeke als voorhaven was vanaf het midden van de veertiende eeuw onmiskenbaar tanend. Een tweede fase van zijn ontwikkeling werd zichtbaar: het afscheid van het water. De stadsrekeningen van Hoeke die vanaf 1394 zijn overgeleverd tonen aan dat het beheer van de haveninfrastructuur niet tot de belangrijkste prioriteiten behoorde. Occasioneel worden herstel-

35 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées. 4: Ostende, Oudenburg, Sluis*, Brussel, 1892 (Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Recueil des anciennes coutumes de la Belgique), p. 502-504.

36 D. NICHOLAS, *The later medieval city 1300-1500*, Londen, 1997, p. 42.

37 FOSSION, 'Bruges et les petites villes du Zwin', p. 329.

38 J. M. MURRAY, *Bruges, cradle of capitalism, 1280-1390*, Cambridge, 2005, p. 35.

lingen aan een steiger vermeld, maar de budgetten die hiervoor werden vrijgemaakt, zijn te verwaarlozen. Ook de toestand van het Zwin en zijn oevers leek de inwoners van Hoeke maar weinig hoofdbreken te bezorgen. Dijken, ook deze in Hoeke, waren beslommeringen voor Brugge en het Vrije.³⁹ Niettemin bleef de stad veel belang hechten aan haar privilege van het meten, maar ook dit recht werd steeds minder vanzelfsprekend. Havenleven en stapelactiviteiten kwamen duidelijk tot een stilstand. Het *Hansische Urkundenbuch* maakt na 1403 geen enkele melding meer van deze stad aan het Zwin. De Duitse Hanze, die in Brugge nog prominent aanwezig was, had duidelijk alle interesse in Hoeke verloren. In 1407 trokken enkele schepenen van Hoeke nog naar Damme om “vroedom”⁴⁰ over de stapelrechten,⁴¹ maar de beperkte omvang van de geïnde stapelgelden wijzen op verwaarloosbare havenactiviteiten.⁴² Het verstommen van schriftelijke bronnen hierover gaat samen met het schuchter opduiken van inkomsten uit stedelijk goed en grond. In 1419 werden de eerste inkomsten uit het verpachten van de schorren vermeld, een indicatie dat de stedelijke aandacht begon te verschuiven van het water naar het land. Op hetzelfde moment begonnen de belangen van Hoeke en Brugge te divergeren. De grond die Hoeke aan pachtinkomsten hielp was voor Brugge noodzakelijk om de bevaarbaarheid van de waterwegen te garanderen. De economische eenzijdigheid en de tanende maritieme belangen hadden ook een weerslag op maatschappelijk vlak. Poorters begonnen de stad te verlaten omdat ze zich elders meenden te kunnen verbeteren.⁴³ De pointinglijsten die in het begin van de vijftiende eeuw in de stadsrekeningen verschijnen tonen een gestaag dalend inwonersaantal.⁴⁴ Een her-

39 Omdat de dijk aan het Oosterlingenhuis er slecht aan toe was, werd “den heer Janne van Roesselare ende Gheraerde van Sinthomaers ghesendt ten Houke”. BRUGGE, *Stadsarchief*, Oud archief, 216: Stadsrekeningen, 1402-1403, f. 102r.

40 Instituut voor Nederlandse lexicografie, *Historische Woordenboeken op het Internet*, Middel Nederlands woordenboek op het internet (<http://gtb.inl.nl>): vroedom(znw): uitspraak, vonnis.

41 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35678 (1408-1409), f. 7v.

42 De inkomsten uit de stapel waren nauwelijks 6 percent van het totaal van de ontvangsten.

43 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35687 (1428-1429), f. 1v.

44 Een directe belasting - of “omstelling” - kon bestaan uit een “zetting” (bedoeld om werkingskosten te delgen), een “pointing” (voor het betalen van exceptionele kosten zoals de grafelijke beden) of een combinatie van beide. Zie hiervoor K. MAD-

oriëntering van het water naar het land ging gepaard met een demografische terugval en daardoor een vermindering in financiële draagkracht van de stad, een tendens die werd versterkt door de militaire conflicten in het gebied.⁴⁵ Geregeld trokken leden van de schepenbank van Hoeke naar de baljuw te Brugge met de vraag om belastingvermindering.⁴⁶

Na de Brugse opstand van 1436-1438 spaarde Filips de Goede de stad Brugge, maar strafte de kleine steden die haar loyaal waren gebleven.⁴⁷ De stapelprivileges die begin veertiende eeuw waren toegekend, werden nu afgenomen.⁴⁸ Tweehonderd jaar na de initiatieven van gravin Margareta hadden de kleintjes geen rol meer in de ambities van de vorst. Het Brugse Vrije en de stad Sluis leken in de afloop van de opstand een kans te zien om hun greep op de steden Damme, Monnikerede en Hoeke te vergroten. Het Hoekse protest tegen een door Sluis in 1448 geïntroduceerde belasting - een wachtgeld voor kleine vaartuigen dat aan een van de stadspoorten diende te worden betaald - lijkt erop te wijzen dat een aantal van zijn poorters - naast het meten - toch nog actief was in andere economische sectoren in het Zwin, in dit geval: het transport over water.⁴⁹ Daarnaast bleef Hoeke ook pogingen ondernemen om de oude stapelrechten terug te krijgen, zich blijkbaar niet meer herinnerend dat deze rechten aan het eind nog nauwelijks inkomsten hadden opgebracht.

DENS, 'Het verschil tussen de 'pointinghe' en de 'zettinghe', voornamelijk in het Brugse Vrije tijdens de periode 1515-1550', in: *Standen en Landen*, 44 (1968), p. 32-58.

45 1379 tot 1385 zijn oorlogsjaren, waarbij Hoeke brandt. W. PREVENIER, 'De beden in het graafschap Vlaanderen onder Filips de Stoute (1384-1404)', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, 38 (1960), p. 349. De stadsrekeningen hebben het ook expliciet over de strijd aan het Hazegras in 1406.

46 "... als omme hulpe ende troost ende verlichtenesse te hebbene van onzer stedekine als van onzer transporte en nieuwer renten en octroye van onze assisen mets gaders der aermoede ende stede van brande ...". BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35678 (1408-1409), f. 6r.

47 De vorst wilde het economisch belangrijke Brugge niet al te veel pijn doen. J. DUMOLYN, *De Brugse opstand van 1436-1438*, Heule, 1997 (*Standen en Landen*, 101), p. 284.

48 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 3, p. 52.

49 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35707 (1451-1452), f. 8v.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw slonk het aantal inwoners in Hoeke spectaculair.⁵⁰ De demografische en ook economische neergang verhinderde het schepencollege van de stad echter niet maximaal van de administratieve en juridische mogelijkheden van de stad te benutten: er werd overgegaan op de bouw van een nieuw stadhuis en de Sint-Jacobskapel, sommige schepenen werden baljuw van Monnikerede en Hoeke,⁵¹ stadsinfrastructuur - zoals de waterschep waarmee het drinkwater uit de vijver kon worden geput, de vismarkt en de straten - werd verpacht en in sommige gevallen zelfs verkocht. De stad kende ook een slinkend aantal problemen met het Brugse Vrije dat - vermoedelijk vanwege hun afnemende getal - nog slechts sporadisch één van de buitenpoorters meende te moeten belasten. Ze had echter steeds meer moeilijkheden met een eigengereid en zelfbewust Sluis dat de traditionele rechten van de andere Zwinsteden in toenemende mate schond. Het was ook nog steeds een arme stad die de gedenkmis voor de pas gestorven vorst, vanwege de armoedige staat van de stadskas, niet al te rijk kon vieren, maar die - het lijk van de oude hertog nog niet koud - alweer een nieuwe bede richtte tot de nu jonge prins om de stad Hoeke opnieuw het stapelrecht te gunnen.⁵² De onverwachte dood van Karel de Stoute, het machtsvacuüm onder Maria van Bourgondië en de opstand van de Vlaamse steden tegen Maximiliaan van Oostenrijk ontnamen de kleine steden alle kansen op een mogelijk herstel. De schepenen zochten argumenten om de dwingende bevelen van de vorsten en de stad Brugge naast zich neer te kunnen leggen. Er dreigde hongersnood en brand, maar ondanks al dat ontij bleef de administratie aanvankelijk functioneren. De klerk werd nog betaald om de wapenrol te schrijven. Hogere overheden legden heel wat druk op het sche-

50 De haardtelling van 1469 vermeldt 32 niet onbemiddelde gezinnen en een onleesbaar aantal arme gezinnen. RIJSEL, *Archives Départementales du Nord, Serie B*, 195. In 1428 telde de stad nog meer dan 100 gezinnen die solvabel genoeg waren om bij te dragen tot de rechtstreekse stadsbelastingen. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief, Rekenkamers*, 35687 (1428-1429).

51 In 1442 verschijnt de eerste indicatie van de baljuw van Damme die deze van Hoeke inzweert. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief, Rekenkamers*, 35698 (1442-1443), f. 5v.

52 In tegenstelling tot Monnikerede lijkt Hoeke nooit zijn vroegere stapelprivileges te hebben teruggekregen. We hebben daar alvast in de Hoekse stadsrekeningen geen spoor van gevonden.

pencollege van Hoeke: schepenen die niet tijdig wapentuig en soldaten leverden, werden gevangengenomen en pas na het betalen van een boete vrijgelaten.⁵³ Er ontstond een schaarste in koren, tarwe, gerst, boter en kaas. De deserteurs werden opgejaagd, processies gingen uit, wapenschouwingen werden gehouden.⁵⁴ De armoede in Hoeke nam toe. Sommige poorters slaagden er niet meer in de hun opgelegde omstellingen te betalen. Ook de Hoekse boekhouding werd uiteindelijk kort van stof.⁵⁵ “*Welhaast wierden de omstreken van Brugge zoo verwoest*”, zo schreef Opdedrinck over deze opstandige periode onder Maximiliaan, “*dat er noch huis, noch boom, noch staak recht bleefstaan*“.⁵⁶

HET SCHEPENDOM EN DE PAROCHIE HOEKE IN DE ZESTIENDE EEUW

De burgeroorlog onder Maximiliaan was voor de kleine steden in Vlaanderen een zware klap maar het was geen genadeslag. Ook voor Hoeke was dit niet het einde. Na de oorlog bleven de spanningen in het kustgebied nog even hangen. Er werd een verbod op handel in vreemd laken ingesteld,⁵⁷ de munt verminderde in waarde,⁵⁸ een plakkaat waarschuwde voor “*roevers en moordenaars*” en het voedsel bleef schaars.⁵⁹ Maar kort na de eeuwwisseling keerde de rust in de stedelijke gemeenschap terug en zette een kentering zich in. Tekenend is het kleine feestje dat de leden van de schepenbank in 1502 hielden. Dat jaar werd er op kosten van de stad wijn geschonken omdat de burgemeester in een schutterswedstrijd de “*papegai*” - de hoofdvogel - had afgeschoten en zich daarom een jaar de titel van “*conync*” mocht toe-eigenen.⁶⁰

53 Zie bijv. de wapenrekening die als annex aan de gewone stadsrekening werd toegevoegd: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35735 (1479-1480), f. 9r tot f. 12r.

54 Zie de voorbeelden: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35737(1481-1482), f. 7v en 35743 (1487-1488), f. 11v.

55 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35726 t.e.m. 35744 (1470-1489).

56 J. OPDEDRINCK, *Geschiedkundige snipperingen*, p. 15-16.

57 “*ende dat men geen laken copen noch vercopen en soude dan binnen Vlaendre*”. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35747 (1497-1498), f. 8r.

58 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35747 (1497-1498), f. 10v.

59 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35751 (1501-1502), f. 11v en 12v.

60 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35752 (1502-1503), f. 6v.

Het is niet duidelijk in welke schuttersgilde dit exploot zijn beslagkende - Hoeke had zelf geen schuttersgilde - maar vermoedelijk gebeurde dit in de gilde van het naburige Westkapelle, Mude of Monnikerede,⁶¹ in een omgeving waar de poorters van Hoeke in competitie konden gaan met de inwoners van andere gemeenschappen.⁶² Het succes van de burgemeester zwengelde de Hoekse trots en feestvreugde aan. Van dan af leek de gemeenschap van Hoeke steeds meer op een klein clubje doortastende en ondernemende mannen, bezig met netwerken, regelen, organiseren en het verdedigen van eigen rechten. Dankzij de goed bewaard gebleven schriftelijke bronnen die deze club van welgestelde mannen heeft geproduceerd - vooral grondboeken,⁶³ stads- en kerkrekeningen - kunnen we het zestiende-eeuwse Hoeke nauwkeuriger voorstellen.

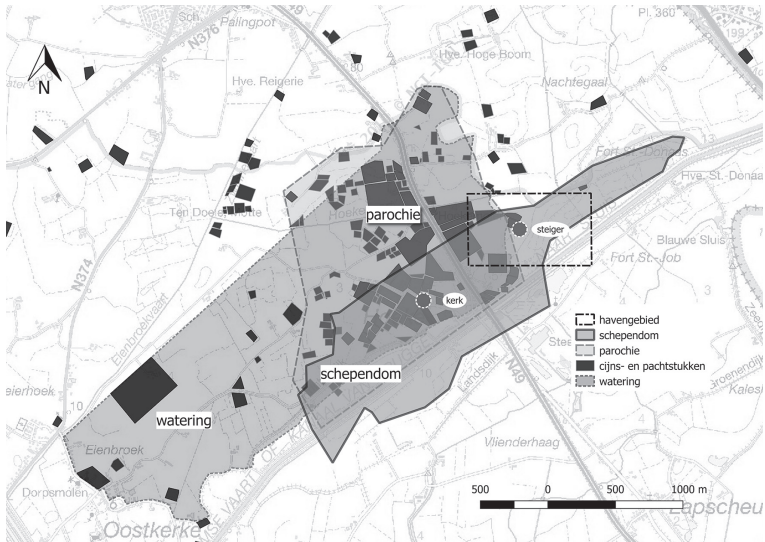
Op figuur 1 wordt het schependom en de parochie Hoeke grafisch weergegeven, in hun zestiende-eeuwse landschappelijke en economische context. Het rechthoekige kader in de figuur wijst de plaats aan waar zich ooit de haven van Hoeke had bevonden. De ronde stip stelt de steiger voor, een stuk haveninfrastructuur waaraan schepen de eeuwen voordien hadden aangemeerd om er hun lading te lossen en nieuwe goederen en ballast te laden.⁶⁴ In de zestiende eeuw was de haveninfrastructuur zo goed als helemaal uit het landschap verdwenen. De laatste herstelling aan de

61 De Sint-Sebastiaansgilde van Westkapelle bezat grond binnen het schependom Hoeke. BRUGGE, *Rijksarchief*, Brugse Vrije Registers, 15786. Monnikerede had drie gilden, waaronder een Sint-Sebastiaansgilde. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes* 3, p. 339-340. Ook Mude had een Sint-Sebastiaansgilde, met een schuttershof noordwestelijk van de kerk. OOSTBURG, *Archief Gemeente Sluis*, Sint Anna Ter Muiden, 668, f. 3v.

62 Over de gemeenschapsvormende eigenschappen van schuttersgilden in de streek, zie: K. DOMBRECHT, *Plattelandsgemeenschappen, lokale elites en ongelijkheid in het Vlaamsekustgebied(14de-16de eeuw)* (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Gent), 2014, p. 314.

63 Een grondboek is een staat of een register waarin gegevens betreffende onroerende goederen werden vastgelegd. P. BEYLS, *Een werck seer schoon ghemeten: studie van de archiefvorming en de terminologie van de landboekhouding in het graafschap Vlaanderen (16de-18de eeuw)*. *Casus kasselrij Oudenaarde en Land van Aalst*, Brussel, 2012, p. 158.

64 "... an den zeedyck daer wijlent de steeghere van Houcke plach te zijne ...". BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief van de Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 10v.

Figuur 1:

Hoeke in de zestiende eeuw: een landschappelijke, juridische en religieuze invulling aangebracht op hedendaagse topografische kaart (NGI 2016). Bronnen: “Schependom”: BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Brugse Vrije Registers, 15786; “Parochie” en de kerkelijke percelen (de zwarte vlakken): BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Archief Kerkfabriek Hoeke, 1; “Watering”: BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Water ‘s Heer Baselishoek, 105 en BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Verzameling “Kaarten en Plannen”, 566 en 567; Steiger: BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Archief Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 10v

steiger had de stad in 1460 laten uitvoeren.⁶⁵ In 1501 werden er langs deze constructie nog vaten bier ontscheept,⁶⁶ maar nadien gebeurde alle aan- en afvoer van goederen langs wat de bronnen “*thooft*”⁶⁷ of “*stedendam*”⁶⁸ noemen, twee begrippen die eerder een kaaimuur of een dijk suggereren. Naast een steiger hadden de havenactiviteiten nog andere sporen in het landschap achtergelaten - zoals resten van scheepsherstelplaatsen en opslagputten - die tijdens archeologisch onderzoek in kaart werden gebracht.⁶⁹

65 “... van den steeghere te makene daer men te scepe ghaet ...”. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35716 (1460-1461), f. 9v.

66 “... reperacie die ghedaen was an den kellenae daer bier in licht van den steeghere ...”. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35751 (1501-1502), f. 13r.

67 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35791 (1545-1546), f. 5v.

68 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35688 (1542-1543), f. 9v.

69 Zie voor een uitgebreide beschrijving het eerder aangehaalde FWO-project van Jan Trachet. J. TRACHET, *Inland outports*, p. 103-105.

Het donkergrijze vlak “*schepondom*” in figuur 1 geeft de juridische grenzen van Hoeke in 1554 weer, de “*cuere ende scepondomme van Houcke*”, de stedelijke ruimte waarin grafelijke recht werd toegepast door de schepenbank. De grenzen van deze ruimte zijn de denkbeeldige lijnen tussen 35 paalstenen die in het landschap werden geplaatst op een locatie die in 1554 nauwkeurig werd beschreven. Veel van die palen stonden er al vóór 1554, maar werden vermoedelijk niet eerder zo precies gedefinieerd.⁷⁰ De locatie van een aantal van die palen en grenzen was waarschijnlijk recent gewijzigd als gevolg van de aanleg van de “*Varssche Vaert*” die de Bruggelingen doorheen de Hoekse schorren hadden gegraven. Omdat deze schorren het schepondom Hoeke een jaarlijkse pacht opbrachten, werden ze - na een procedureslag - door andere polders gecompenseerd. De atypisch vorm - plat en langwerpig - maakt duidelijk dat het schepondom niet meer dan een strook land langs de linkeroever van het Zwin was. De noordoostelijke versmalling is het gevolg van de bocht die het Zwin in die buurt ooit naar het westen had gemaakt.⁷¹ Het feit dat de stad in de zestiende eeuw nog steeds die vorm had, is een indicatie dat haar groei doorheen de eeuwen beperkt is geweest.⁷² In het noorden is men geneigd in het Nieuwe Zwin - de huidige Hoekevaart - een natuurlijke grens van het schepondom te herkennen, maar dankzij de paalstenen weten we dat dit niet zo was. De vaart speelde bij het ontstaan en het later afgrenzen van de stad geen rol van betekenis.⁷³ Hoeke Molen, gelegen langs dat Nieuwe Zwin, behoorde

70 De stadsrekeningen vermelden de paalstenen al in 1521. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35767 (1521-1522), f. 12r.

71 “Voor wie aandachtig de kaart bestudeert is het inderdaad opvallend dat de dijk tussen Heist en Hoeke ten oosten van Hoeke plots een scherpe zwenking maakt, en vanaf dat punt in westelijke richting wordt voortgezet door een lange bochtige dijk [...]. De scherpe hoek echter die hij vormt te Hoeke - typische naam [...]”. A. VERHULST, ‘Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200’, in: *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, 14 (1959), p. 24.

72 Een stad langs water is zelden plat, maar neemt eerder de vorm van een halve cirkel of vierkant aan. Zie J.-P. LEGUAY, *L'eau dans la ville au moyen âge*, Rennes, 2002, p. 57-94. Over de antropogene invloed op de stadsvorm: K. D. LILLEY, ‘Taking measures across the medieval landscape: aspects of urban design before the Renaissance’, in: *Urban Morphology*, 2 (1998), p. 82-92.

73 De vaart was klaar in 1411. Volgens Coornaert trok ze 2,5 km door het grondgebied van Hoeke. Vermoedelijk bedoelde hij hier de parochie of het twintigste-eeuwse Hoeke. M. COORNAERT, *Westkapelle en Ramskapelle: de geschiedenis, de topografie en de toponymie van Westkapelle en Ramskapelle met een studie over de Brugse*

dus helemaal niet tot de stad. Het territorium waarin zich het plat en langwerpige stuk Hoeke bevond, behoorde toe aan het ambacht Oostkerke in het Brugse Vrije. Zuidwestelijk grensde de stad aan “*tgescheet van der pale van Muenekereede*”,⁷⁴ andere steden in de buurt waren Sluis en Mude, die beide op minder dan 2000 meter van de noordoostelijke tip van Hoeke lagen.

Het stratenplan van dit Hoeke (zie figuur 2) draagt nog de sporen van de vroege ontginningsgeschiedenis van dit gebied. De dijk langs het Zwin, in de bronnen vaak als de “*landdyck*” aangeduid, werd in de bocht van dat Zwin, waar het landschap iets hoger kwam te liggen, na een tijd de “*hoochstraete*” genoemd. Deze straat lag langs de “*garende hebbe*” van het Zwin,⁷⁵ later langs de Verse Vaart. De buurt langs die straat werd zeker vanaf 1505, maar vermoedelijk al vroeger, “*ten Houcke Boven*” genoemd.⁷⁶ De stad beschikte over een “*vischmaert*” die in het begin van de zestiende eeuw - af en toe “*met toebehoren*”⁷⁷ - werd verpacht. In dezelfde periode is er ook sprake van “*de stede plaetse*”.⁷⁸ Vismarkt noch “*stede plaetse*” worden in de bewaarde grondboeken vermeld, wat erop kan wijzen dat ze in omvang eerder beperkt waren en waarschijnlijk slechts bestonden uit een breder wordend stuk weg of dijk.

Daarnaast lagen op het grondgebied nog een “*kerckstrate*”,⁷⁹ de “*bogaertstraete*”,⁸⁰ de “*uuteneemschen wech*”⁸¹ en de “*sacramentswech*”⁸². Deze laatste, in 1569 “*de kercke van Houcke lantwech*”⁸³ genoemd, een enkele keer ook “*sacraments weghelkin*”⁸⁴ dankte ongetwijfeld haar naam aan de route waarlangs de jaarlijkse sacramentsprocessie zijn optocht hield. Vermoedelijk was het niet meer

Tegelrie, Tielt, 1981, p. 52.

74 BRUGGE, *Rijksarchief*, Brugse Vrije Registers, 15786, f. 3v.

75 BRUGGE, *Rijksarchief*, Brugse Vrije Registers, 15786, f. 5r. “*Garende hebben*”, of “*ebbe*” is het stuk oever waarop het getijdewater vrij spel heeft.

76 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35755 (1505-1506), f. 6r.

77 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35768 (1522-1523), f. 3v.

78 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35766 (1520-1521), f. 4r.

79 BRUGGE, *Rijksarchief*, Verzameling D’Hoop, 91, f. 89v.

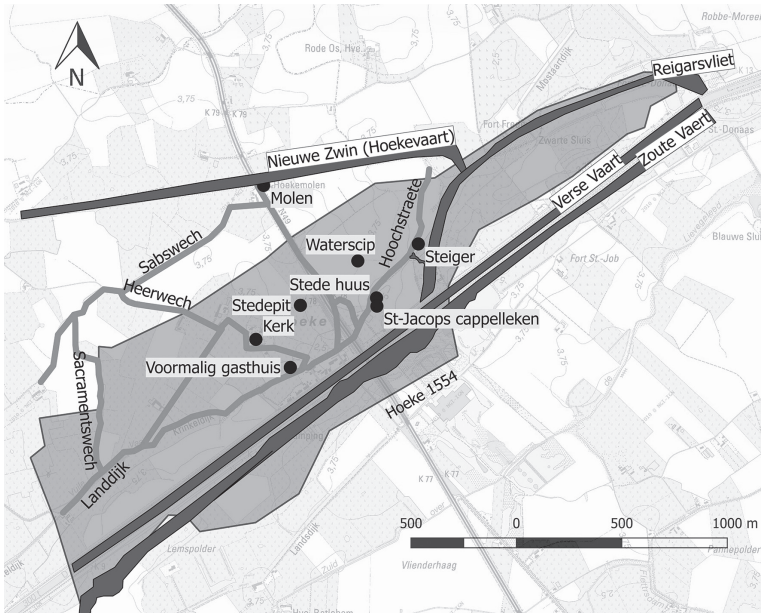
80 BRUGGE, *Rijksarchief*, Watering ’s Heer Baselishoek, 105, f. 72r.

81 BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief van de Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 109v.

82 BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief van de Kerkfabriek Oostkerke, 1, f. 31v.

83 BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief van de Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 46r.

84 BRUGGE, *Rijksarchief*, Watering ’s Heer Baselishoek, 105, f. 49r.

Figuur 2: De stedelijke ruimte en infrastructuur van Hoeke tussen 1300 en 1600. Bronnen: BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamers, 35671 tot 35826. BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Archief van de Kerkfabriek Hoeke, 1. BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Brugse Vrije Registers, 15786.

dan een platgetreden pad tussen de weilanden en boomgaarden, scherend langs de palen van het schependom die daar ook de grens van de parochie met deze van Oostkerke vormden. Het pad maakte de verbinding tussen de landdijk en de Sabsweg, de processiegangers konden aldus vanuit de eigen kerk een ommegang maken zonder ergens onderweg rechtsomkeer te moeten maken.⁸⁵

Naast de kerk waren de belangrijkste gebouwen in het schependom waarschijnlijk de Sint-Jacobskapel en het stadhuis die zich beide tussen de Hoogstraat en de Verse Vaart bevonden. Pieter Pourbus plaatste op de heraldische kaart van het Brugse Vrije

⁸⁵ Een gelijksoortige sacramentsprocessie ging ook in andere steden en dorpen uit. Ook daar is er soms sprake van een “sacramentsweghelkin”. Zie COORNAERT, *Westkapelle en Ramskapelle*, p. 446.

uit 1571,⁸⁶ net naast beide gebouwen, de woorden “*Stade huis*”,⁸⁷ waarmee hij het stadhuis extra in de verf lijkt te hebben willen zetten. Dankzij de breedvoerigheid van de stadsrekeningen weten we dat twee van de vier vensters van de bovenverdieping van het stadhuis waren beschilderd met het wapenschild van de keizer.⁸⁸

Het derde vlak in figuur 1 geeft de grenzen weer van de parochie Hoeke. In tegenstelling tot de grenzen van het schependom Hoeke werden deze van de parochie niet met de hulp van palen in het landschap afgebakend. De begrenzing van de parochie in figuur 1 werd aangebracht met de hulp van de nauwkeurige beschrijving van elk perceel land waarop de kerk van Hoeke in 1569 bezitsrechten en inkomsten had, in de vorm van een erfelijke rente of pacht.⁸⁹ Die bezitsrechten hadden aanleiding gegeven tot het opstellen van een “*legger*”, een register waarin per perceel, naast een gedetailleerde beschrijving, de locatie werd aangegeven door middel van opgave van “*ambochten, prochien, wateringhen ende steden*”⁹⁰ waarin het lag, m.a.w. voor elk perceel werd aangegeven tot welk waterschap het behoorde, tot welke stad of ambacht en tot welke parochie.⁹¹ Door elk perceel individueel op de kaart aan te bren-

86 Pieter Pourbus, *Grote kaart van het Brugse Vrije*, BRUGGE, Groeningemuseum (1571).

87 Er staat “*Stade huis*” - in twee woorden - en niet enkel “*Stade*”, zoals ook vastgesteld in E. THOEN, “De plaatsnamen op de Grote Kaart”, in: B. VAN DER HERTEN (red.), *Het Brugse Vrije in beeld: facsimile-uitgave van de Grote Kaart geschilderd door Pieter Pourbus (1571) en gekopieerd door Pieter Claeissens (1601)*, Leuven, 1998, p. 50. Dat hier het woord “*Stade*” staat, los van het woord “*huis*” zaait twijfel. Men verwacht hier eerder het woord “*stede*” i.p.v. “*stade*”. Dit laatste woord kan in het middelnederlands “*landingplaats*” betekenen, wat eventueel zou kunnen verwijzen naar het eerder vermelde “*hooft*”.

88 “*wapenen der k[eizerlijke]. majesteit metten ijzeren roykins*”. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35795 (1549-1550), f. 9r.

89 In de middeleeuwen was er een ander concept van eigendom. Het was niet - zoals vandaag - absoluut en slechts toegewezen aan één persoon. Verschillende personen konden een vorm van eigendomsrechten hebben van verschillende type en verschillende status: dat ging van vrij land, leen, cijns en varianten op pacht. M. LIMBERGER, *Sixteenth-Century Antwerp and Its Rural Surroundings. Social and Economic Change in the Hinterland of a Commercial Metropolis (ca. 1450-ca. 1570)*, Turnhout, 2008, p. 149.

90 BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 1r.

91 Het bijzondere aan een *legger* is dat het document een verzameling individuele stukken grond beschrijft die kilometers ver uit elkaar konden liggen en dus vaak niet aan elkaar grensden. Hiermee wijkt het af van bijvoorbeeld de ommeloper, waarin net een aaneensluitende reeks van grondpercelen wordt geïnventariseerd.

gen - de donkergrijze meerhoekige vlekken op figuur 1 - kon in de eerste plaats de spreiding hiervan in kaart worden gebracht, maar daarnaast was het mogelijk de grenzen tussen de parochies te ontdekken. De afstand van deze gronden tot de kerk bleef beperkt tot maximaal vijf kilometer. Ze bevonden zich echter ook voorbij de parochiekerken van Mude, Westkapelle en Oostkerke. De invloed van de kerk van Hoeke liet zich dus niet door de aanwezigheid van een andere kerk tegenhouden. De historische bronnen laten slechts gedeeltelijk toe te achterhalen hoe de kerkfabriek in het bezit kwam van al deze percelen. Menig stuk grond werd geschonken ter fundatie van het jaargetijde van de oorspronkelijke bezitter van de grond die na zijn dood met een jaarlijks terugkerende misviering zijn zielenheil wou verzekeren.⁹² Wat de begrenzing van de eigen parochie betreft, maakt het grondboek van de kerk van Hoeke een bijna vierkante vorm zichtbaar, een veelhoek waarin de kerk een centrale positie inneemt. Het is dus geen smalle en platte vorm, zoals deze van het schependom. Daarenboven: beide vormen liggen niet netjes boven op elkaar. Een deel van de parochie valt buiten het schependom en de noordoostelijk versmalling van het schependom behoort niet tot de parochie. Figuur 1 maakt aldus duidelijk wat primaire bronnen bedoelen met "*Houcke ten Vrije*"⁹³: het is dat stuk kasselrij waarvan de inwoners in Hoeke ter kerke gingen maar waarvan de grond, bedrijvigheid en rechtspraak deel uitmaakten van het ambacht Oostkerke. Figuur 1 toont ook aan dat een aanzienlijk deel van het schependom tot de aangrenzende parochie van Mude behoorde. Opvallend: het is net dat deel van de stad dat ooit een hoek in het Zwin had gevormd waarop de havenactiviteiten zich hadden ontwikkeld.

Het feit dat Hoeke ook een parochie was met een eigen kerk in het territorium van het schependom, had enkele significante gevolgen. In de eerste plaats verstevigde het de groepscohesie en

Om misverstanden te vermijden was de opsteller van de legger verplicht de percelen precies te identificeren en de ligging ervan ondubbelzinnig te beschrijven.

92 Met (eeuwige) renteconstructies kon een eeuwige mis worden geregeld zonder zich tijdens het leven van teveel bezittingen te moeten ontdoen. L. GENICOT, *Une source mal connue de revenus paroissiaux: les rentes obituares. l'Exemple de Frizet*, Louvain-la-Neuve, 1980 (Centre belge d'histoire rurale, 60), p. 69.

93 BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 43r.

de identiteitsvorming van de gemeenschap. Het lidmaatschap van de parochie Hoeke smolt bij momenten samen met het lidmaatschap van het schependom. Zo was de kerk het gebedshuis waar de gelovigen op zondag verzamelden, het was echter ook de plek waar de poorters nota namen van oorlogsdreiging en de militaire verplichtingen van het schependom bespraken. Ook op Sacramentsdag leek er nauwelijks een onderscheid te worden gemaakt tussen de poorter en de parochiaan. Sacramentsdag was zo een moment waarop die gemeenschap als groep in actie kwam en de banden werden aangehaald. Op die dag viel het normale leven in Hoeke stil: de inwoners van Hoeke namen deel aan de misviering die werd gevolgd door sacramentsspelen⁹⁴ en een feestdis in het stadhuis. De kosten voor het feest werden gedragen door zowel de kerkfabriek als de schepenbank. Een tweede gevolg van de overlapping van parochie en schependom is dat het beheer van de bezittingen van de kerk voor extra middelen en autoriteit zorgde voor de als kerkmeester optredende burgemeesters en schepenen. Het eerder aangehaalde grondboek moest de ontvangsten van de jaarlijkse renten en pachten faciliteren. De inhoud van de kas van de kerkfabriek - die qua volume vergelijkbaar was met die van het schependom - hing voor 75% af van de inkomsten van renten en pachten. De rest van de ontvangsten werd bekomen door verkoop van producten van het land en de betalingen voor normale kerkdiensten, zoals bij sterfgevallen.

Als we een laatste blik op figuur 1 werpen, dan kunnen we het langwerpige vlak "*watering*" vaststellen dat de landschappelijke context van het schependom en de parochie Hoeke voorstelt, namelijk het waterschap 's Heer Baselishoek dat in de zestiende eeuw met een westelijke stuk in het ambacht Oostkerke lag, maar met zijn breedste oostelijke deel het landschap van de parochie en het schependom Hoeke leverde. De grenzen van deze watering werden bepaald door grachten of waterlopen die door het waterschap werden beheerd en ook daarom nauwkeurig werden gedocumenteerd. Zoals we kunnen vaststellen op de figuur hadden

94 C.M.A. CASPERS, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late middeleeuwen*, Leuven, 1992, p. 105-106.

parochie en waterschap aan de oostzijde de grenzen gemeen, wat veel te maken had met de ontginningsgeschiedenis van de streek.⁹⁵ 's Heer Baselishoek werd vanaf zijn ontstaan tot begin zeventiende eeuw als een onafhankelijk waterschap bestuurd,⁹⁶ en was als dusdanig een cruciale vormende kracht van een landschap waarin een zeearm door dijken in bedwang werd gehouden.⁹⁷ In de zestiende eeuw was die zeearm nagenoeg geheel verdwenen. Wat restte was de Zoute Vaart die ten oosten van de Verse Vaart lag. Enkele stukken schor, grenzend aan de oever, waren inmiddels als weidegrond ingericht zonder dat de watering 's Heer Baselishoek hier een hand in had.⁹⁸ Er werden voorts nauwelijks schotgelden geïnd in de smalle noordoostelijk tip van Hoeke, vanaf Ten Houcke Boven, aan de oostzijde van de Hoogstraat waar het stadhuis en de Sint-Jacobskapel zich bevonden. Slechts een beperkt aantal percelen ten westen van die Hoogstraat lag in een andere watering: deze van Greveninge.⁹⁹ De schotgelden werden jaarlijks opgehaald door de ontvanger van de watering. Deze functie, of deze van sluismeester, werd geregeld waargenomen door de burgemeester of een schepen van Hoeke. Zij lieten zich bijstaan door de gezworen landmeters van het Vrije, “gezworen” omdat ze een eed hadden afgelegd voor het hoofdcollege van de kasselrij en verplicht waren hun meetmateriaal eenmaal per jaar te laten ijkken door de ijkmeester.¹⁰⁰ Deze controles en rituelen gaven de landmeters het gezag waarmee ze met overtuiging konden worden ingezet om door iedereen geaccepteerde ommelopers op te stellen en territoriale geschillen uit te klaren. Het feit dat ze overal

95 T. SOENS, ‘Het waterschap en de mythe van democratie in het Ancien Régime. Het voorbeeld van de Vlaamse Kustvlakte in de Late Middeleeuwen’, *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis*, 2001, p. 41.

96 E. HUYS & M. VANDERMAESEN, *Inventaris van het archief van de Zwinpolder en rechtsvoorgangers*, Brussel, 2000, p. 169.

97 A. VERHULST, *Landschap en landbouw in middeleeuws Vlaanderen*, Brussel, 1995, p. 40-46.

98 In de grondboeken wordt dit aangeduid als “*buuten wateringhe*” of “*ende en ghelt gene wateringhe*”, bijv. in BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief van de Kerkfabriek Hoeke, 1, f. 21r.

99 Het eerste begin van de watering wordt als volgt omschreven: “*Beghinnende in de prochie van Sint Anna ter Mude verre zuutwest van der kercke bij Houcke Boven an de hoochstrate ... andt zuuthende streckende alzo noortwaert totten nieuwen Zweende ende licht meest binden pale ende scependomme van Houcke van den zuudwesthouck in.*” BRUGGE *Rijksarchief*, Watering Greveninge, 31, f. 1r.

100 P. BEYLS, *Een werck seer schoon ghemeten*, p. 61.

in het Vrije werden ingezet en bovendien relatief lang aan de slag bleven,¹⁰¹ gaf hun de kans een uitgebreid netwerk uit te bouwen dat bijdroeg tot hun autoriteit.

Het werk van deze landmeters - de ommelopers van het waterschap, het paalboek van de stad en de legger van de kerkfabriek - verschaften ons belangrijke informatie over net die factor die in Hoeke vanwege zijn verval als haven aan belang was toegenomen: het bezit van grond. Onderstaande tabellen onthullen wie de grond in het gebied in handen had en hoe dit evolueerde.

Tabel 1 vergelijkt het grondbezit in het waterschap 's Heer Baselishoek in het jaar 1520 met dat van het jaar 1550. De tabel maakt twee vaststellingen mogelijk. In de eerste plaats zien we dat het aandeel van de kerkelijke instellingen in het grondbezit in de regio er gestaag op vooruitging, ten koste van de kloosters, de adel¹⁰² en in mindere mate de stedelingen en vrijlaten¹⁰³. De lokale parochies en de kerkbesturen kregen dus een significanter deel van de percelen in handen, waardoor de macht en invloed van de kerkmeesters, die de beheerders van deze onroerende goederen waren, toenam. Daarnaast valt het op dat het aantal percelen steeds kleiner werd en de gemiddelde oppervlakte van een perceel groter. De kans om een klein perceel te bezitten en te bewerken nam hierdoor dus af.

Tabel 2 geeft een overzicht van wie de grond binnen de palen van Hoeke bezat in 1554. Ruim 60% van die grond was in handen van

101 Zie de "*alomtegenwoordigheid*" van Gillis Van Zwevezele tussen 1560 en 1574 in: T. SOENS, *De spade in de dijk? Waterbeheer en rurale samenleving in de Vlaamse kustvlakte 1280-1580*, Gent, 2009, p. 55.

102 Het bepalen van de adellijke status van de grondbezitters is niet vanzelfsprekend. In dit onderzoek hebben we gemeend deze te kunnen afleiden uit de combinatie van hun aanspreektitel en de naam dit daar op volgde, zoals "*Joncheer Jan Doingnys*" of "*Here en mevrouwe van Syly*". Volgens Soens verminderde het bezit in handen van de adel ten gevolge van het uitsterven van de adel en het feit dat deze groep minder uitstaans had met het dagelijkse leven op het platteland. SOENS, *De spade in de dijk?*, p. 200.

103 Met "vrijlaat" bedoelen we hier een inwoner van de rurale kasselrij het Brugse Vrije die niet het statuut van buitenpoorter heeft. Het gaat hier in principe om leden van de derde stand, vrije boeren, waarbij de "vrijheid" te danken is aan de quasi-afwezigheid van heren die over banale rechten beschikten.

Tabel 1:

Vergelijking grondbezit in het waterschap 's Heer Baselishoek in 1520 (beginnen 16 tot 35) en 1550 (beginnen 16 tot 28). Bron: BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Verzameling D'hoop, 91 en BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Waterschap 's Heer Baselishoek, 105.

Grondbezit in de watering	1520	1550
Kloosters en Abdijen	2,30%	2,13%
Lokale kerkelijke instellingen	10,97%	14,24%
Adel	4,69%	1,73%
Stedelingen en vrijlaten	82,04%	81,90%

Kenmerken percelen	1520	1550
Aantal percelen	537	446
opp/perceel(in ha)	0,58	0,63
Totaal beschouwde opp (in ha)	313,65	281,63

vrijlaten en poorters van andere steden, kerkfabrieken en de stad Brugge. Deze laatste stad was in 1554 eigenaar van een kwart van de grond in Hoeke, vooral van de percelen die langs het water lagen. 38% van de grond was echter eigendom van inwoners uit Hoeke en zijn instellingen. Zes van de lokale eigenaars hadden hier eerder een bescheiden aandeel in, het leeuwendeel was voorbehouden voor de overblijvende vier. De legger van de kerkfabriek en de ommelopers tonen aan dat de eigenaars - met uitzondering van de Sint-Jacobsgilde - allemaal een aanzienlijk aantal percelen grond buiten het eigen schependom bezaten. Uitschieters hier zijn Jacob Beilz en Jacob van Beyeren. Deze laatste bezat in Hoeke ten Vrije het viervoudige van wat hij binnen de palen had.¹⁰⁴ Dankzij de stadsrekeningen weten we dat het handvol grootgrondbezitters ook een stevige greep op de lokale bestuursinstellingen had. Drie van de vier waren burgemeester geweest van de stad of waren dat nog steeds. De vierde - Quintin Lambrechts - was lange tijd schepen en had vervolgens het ambt van baljuw van Monnikerede en Hoeke waargenomen. Jacob Beilz, telg van een geslacht van

¹⁰⁴ Jacob Beilz: BRUGGE, *Rijksarchief*, Archief Kerkfabriek Hoeke, 1; Jacob van Beyeren: BRUGGE, *Rijksarchief*, Waterschap 's Heer Baselishoek, 105.

Tabel 2:

Aandeel van lokale inwoners en instellingen in het grondbezit van het schependom Hoeke in 1554 (totale oppervlakte: 205,14 ha). Bron: BRUGGE, *Rijksarchief Brugge*, Brugse Vrije Registers, 15786.

Grond binnen de palen van Hoeke in handen van eigen inwoners en instellingen (1554)	38,20%
Jacob f. Pieter Beilz	14,93%
tkindt van Boudewijn de Corte	6,64%
weduwe en kinderen Quintin Lambrechts	4,99%
Matheus Dhooman	4,48%
stede van Houcke	1,20%
Cornelis f. Pieter Beilz	1,12%
weduwe Jacob van Beyeren	1,11%
prochiepape van Houcke	0,58%
gilde van Sint Jacobs in Houcke	0,56%
Grond binnen de palen van Hoeke in vreemde handen (1554)	61,80%
Stad Brugge	25,28%
Andere stedelingen, instellingen en vrijlaten	36,52%

burgemeesters en gehuwd met de dochter van Jan de Wielmakere, een gewezen burgemeester en baljuw, was ook sluismeester van de watering 's Heer Baselishoek. Vermoedelijk waren ze allen ooit aan de slag geweest als kerkmeester.¹⁰⁵ Concentratie van grond in de handen van enkelingen lijkt in Hoeke dus te zijn samengegaan met een concentratie van bestuurlijke macht.¹⁰⁶

105 We baseren ons op de kerkrekeningen van enkele decennia later die duidelijk maken dat de burgemeesters ook telkens optreden als kerkmeester.

106 SOENS, *De spade in de dijk?*, p. 263-264, beschrijft het samengaan van grond- en machtsconcentratie in heel het Vrije.

DE VERSCHILLEN TUSSEN HET MIDDELEEUWSE EN HET ZESTIENDE-EEUWSE HOEKE

Nu we de aanloop naar de zestiende eeuw hebben beschreven en zowel schependom als parochie Hoeke hebben geschetst in hun landschappelijke en economische context, kunnen we aantonen welke kenmerken het zestiende-eeuwse Hoeke bijzonder maakte en waarin het verschilde in vergelijking met de situatie gedurende de eeuwen die waren voorafgegaan.

In de eerste plaats kenmerkte het zestiende-eeuwse Hoeke zich door de spectaculair veranderde demografische situatie: er had een grote terugval in het aantal inwoners plaatsgevonden, en de samenstelling van zijn bevolking was fundamenteel gewijzigd. Terwijl aan het begin van de vijftiende eeuw nog meer dan honderd gezinnen binnen het schependom werden belast, bleek het aantal hofsteden in 1520 naar negentien te zijn gedaald, en in 1554 naar veertien. Als we ervan uitgaan dat elke hofstede een vijftal personen herbergde,¹⁰⁷ komen we voor 1554 uit op een bevolking van 70 personen. Vermoedelijk kende de stad nog een aantal buitenpoorters, maar - hoewel ze bijdroegen tot de financiën van de stad - resideerden zij per definitie niet op het grondgebied van Hoeke. Dat de overblijvende hofsteden uitsluitend gezinnen huisvestten valt echter te betwijfelen. Zoals we hoger zagen, beschikte een aantal van de eigenaars van de hofsteden immers over aanzienlijke hoeveelheden grond die ze niet zonder hulp van buitenaf bewerkt kregen. We mogen aannemen dat de omstandigheden in de Hoekse boerderijen vergelijkbaar waren met deze van Scuringhe in Zuienkerke, een grote hoeve die deel uitmaakte van het patrimonium van het Sint-Janshospitaal te Brugge. Lies Vervaeft toonde recent aan de hand van deze casus aan dat reeds in de veertiende eeuw in de kuststreek ten noorden van Brugge

107 Vaak wordt het getal 4,5 als gemiddelde grootte van het middeleeuwse gezin gebruikt. Zie bijv. W. PREVENIER, 'La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation', in: *Revue du Nord*, 65, 1983, p. 255-275. Aan dat getal wordt echter even vaak getwijfeld. Haven- of rurale condities zouden er volgens sommige historici verantwoordelijk voor zijn dat het gemiddelde gezin groter was. Lesger bijv. gebruikt voor Hoorn het cijfer 5,5. C. LESGER, *Hoorn als stedelijk knooppunt: stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroege moderne tijd*, Hilversum, 1990, p. 219.

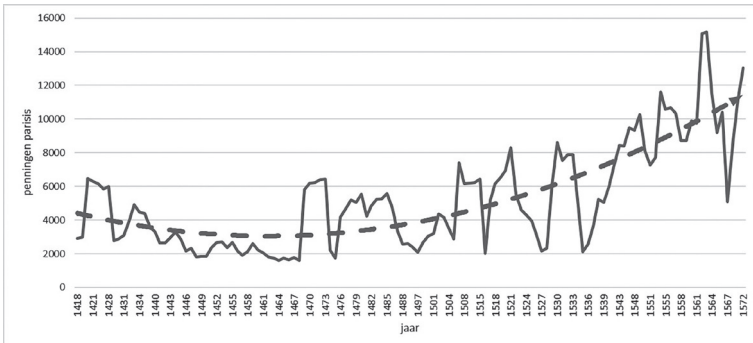
een vorm van betaalde gelegenheidsarbeid aanwezig was, op dat moment vooral uitgevoerd door adolescenten uit aangrenzende regio's zoals Zeeland, Holland en Brabant. Tegen het midden van de zestiende eeuw bestond deze groep van loonarbeiders uit een mix van inwonend personeel en seizoenarbeiders voor het werk op piekmomenten.¹⁰⁸ Zonder twijfel was dit ook in Hoeke het geval, de stadsrekeningen en ommelopers getuigen immers geregeld over de “*knechten*” of “*helpers*” die actief waren in de boerderijen.¹⁰⁹ De Hoekse gemeenschap in de zestiende eeuw bestond enerzijds uit belastingbetalende poorters en anderzijds uit personeel dat vooral tijdens het hoogseizoen naar de polders trok en de eigenaars van de grond hielp bij het bewerken van de akkers. Terwijl de bevolking in Hoeke tijdens zijn hoogdagen als haven in de lente en zomer werd aangevuld met buitenlandse zeemannen en kooplui, gebeurde dit in de zestiende eeuw dus waarschijnlijk met landarbeiders uit het binnenland en de naburige regio's.

Misschien is het daarom dat ondanks de ogenschijnlijke daling van de bevolking de stadsrekeningen een duidelijke stijging in de stadsinkomsten uit accijnzen aantonen. De accijnzen in Hoeke waren taksen op de consumptie van bier, wijn en graan. De opmerkelijke toename in ontvangsten uit deze consumptietaks - opmerkelijk omdat Jean-Pierre Sosson juist het dalen hiervan in de vijftiende eeuw nog had gebruikt om de onleefbaarheid van Hoeke als stad aan te tonen - werd waarschijnlijk veroorzaakt door een combinatie van verschillende factoren. De toename van de inkomsten werd zonder twijfel beïnvloed door stijging van de voedselprijzen¹¹⁰ en vermoedelijk ook door een toename van de heffing zelf, maar misschien speelde de consumptie door de inwonende landarbeiders hier ook een rol. De bronnen zijn hier echter

108 L. VERVAET, 'The Employment of Servants in Fifteenth- and Sixteenth-Century Coastal Flanders: A Case Study of Scueringhe Farm near Bruges', in: J. WHITTLE (red.), *Servants in Rural Europe 1400-1900*, Woolbridge, 2017 (People, markets, goods: economies and societies in history, 10), p. 19-36.

109 Bijv.: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35793 (1547-1548), f. 8r.

110 A.E. VERHULST, 'Prijzen van granen, boter en kaas te Brugge volgens de 'slag' van het Sint-Donatianskapittel (1348-1801)', in: C. VERLINDEN & E. SCHOLLIERS (red.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, vol. II, Brugge, 1965 (RUG. Werken uitgegeven door de Faculteit van de letteren en wijsbegeerte, 136-137), p. 33-37.

Figuur 3:
 Evolutie van de gemiddelde hoogte van het issue-recht per casus in penningen parisis.
 Bron: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35671 tot 35826.

niet helemaal duidelijk over. Een andere opvallende stijger in de stadsinkomsten is het issue-recht. Dit recht was een belasting van standaard 10% op het bezit van goederen die van een lid van de gemeenschap overging op een persoon die geen lid was van de gemeenschap.¹¹¹ Dit laatste gebeurde vooral wanneer poorters huwden en uit de stad vertrokken, of stierven en hun bezit nalieten aan buiten Hoeke wonende erfgenamen. De opvallende stijging van de gemiddelde opbrengst uit dit recht toont aan dat de poorters van Hoeke steeds rijker werden.

Een tweede duidelijk verschil tussen het vroegmoderne en het middeleeuwse Hoeke is een shift van oriëntering van de zee naar het land. Grond bepaalde voortaan het succes van de poorters van de stad, niet het water. De activiteiten die binnen het schependom plaatsvonden hadden finaal een overwegend ruraal karakter: akkerbouw en veeteelt. Zoals we zagen werden de percelen waarin het land was verdeeld steeds groter en kwamen ze in handen van een beperkt aantal eigenaars terecht. Paarden werden ingezet om de grond te bewerken.¹¹² Veel Hoekse grond was in buiten-

111 P. GODDING, *Le Droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, 2de ed., Brussel, 1987 (Mémoires de la classe des lettres. Collection in-4. 2e série 14,1), p. 68.

112 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35791 (1545-1546), f. 5v en 35793 (1547-1548), f. 8r.

steeds bezit, maar de eigen poorters die grond bezaten, deden dat in grote hoeveelheden en ook buiten het eigen schependom. Vermoedelijk hadden de buitenpoorters en de kerkfabriek van Hoeke deze heroriëntering naar het land gemakkelijker gemaakt. Door de buitenpoorters in het Vrije had de stad Hoeke immers al veel langer rurale belangen. Ook de toename van grond in handen van de kerkmeesters had de relaties met het rurale hinterland ongetwijfeld bevorderd.

De heroriëntering van de zee naar de grond betekende echter niet een verlies van mercantiele attitude. Onder leiding van burgemeester Jacob Beilz¹¹³ vatte Hoeke in 1549 het plan op om in de stad een wekelijkse paardenmarkt en een jaarmarkt te organiseren, wat met de juridische specialisten te Brugge werd besproken.¹¹⁴ Er is verder geen indicatie te vinden dat die jaarmarkt en paardenmarkt werkelijk werden georganiseerd, toch is dit initiatief van Hoeke opvallend, in de eerste plaats omdat het de marktgerichtheid van de inwoners van Hoeke aantoont. De opbrengsten van de grond waren niet bedoeld voor eigen consumptie maar voor de markt. In de tweede plaats demonstren de plannen dat er een dynamiek van de schepenbank uitging en dat deze gestoeld was op ambities die de voorgaande eeuwen minder in de bronnen konden worden vastgesteld.

De bovenvermelde dynamiek en ambities, de doortastendheid, het zelfvertrouwen en de grotere onafhankelijkheid van aanpakken is dan ook het derde verschil met de stad uit de vorige eeuwen. Kenmerkend zijn de vele breedvoerig gedocumenteerde juridische geschillen die de burgemeesters, schepenen en menig poorter desnoods tot voor de Raad van Vlaanderen in Gent gingen uitvechten.¹¹⁵ Deze ruim beschreven geschillen zijn ook in de stadsrekeningen van andere steden - zoals Monnikerede en Mude - te vinden, maar Hoeke was hier bijzonder succesvol in.

113 Deze familienaam wordt in de historische bronnen zowel als Beels, Beils, Beilz en Beyls geschreven.

114 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35795 (1549-1550), f. 5v.

115 Voor een voorbeeld van een goed geargumenteed geschil, zie BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35761, f. 8r en 8v.

Een uiting hiervan is het paalboek waarin de paalstenen van 1554 werden beschreven. De territoriale onenigheid met het Brugse Vrije werd hiermee efficiënt beslecht. Dit geldt ook voor het geschil met de stad Brugge over de Verse Vaart die dwars door de waardevolle schorren van Hoeke werd gegraven. De gemeenschap van Hoeke liet zich niet zomaar afschepen door privileges waarvan de Bruggelingen zelf zich de herkomst nog nauwelijks wisten te herinneren.¹¹⁶ Hoeke zocht bondgenoten, nam een aantal juristen onder de arm en gaf niet op. Het resultaat was een compensatie met rijke grond die uiteindelijk door het schepencollege van Hoeke voor negen jaar aan de meestbiedende werd verpacht en de stadskas aanzienlijke fondsen opleverde. Even opvallend is het belang dat deze mannen hechtten aan het schrijven van een nieuw keurboek in 1522,¹¹⁷ het opstellen van een nieuw wezenboek en een codex om wetten “*ter vierscarre*” in te noteren. Bijna symbolisch is de speciale relatie die er ontstond tussen het stadsbestuur van Hoeke en de amman van Oostkerke, jarenlang de man die de Hoekse buitenpoorters in het Vrije lastig viel met omstellingen, maar uiteindelijk een medestander werd die tegen een jaarlijks terugkerende “*hoofscheede*” het stadsbestuur verwittigde wanneer het Vrije een van zijn poorters dreigde te belasten.¹¹⁸ Alles kon geregeld worden, ook de traditioneel moeilijke relatie met het Vrije. Die zelfverzekerdheid spreekt ook uit de onderhandelingen die de burgemeesters met de bedeontvangers voerden met het doel belastingvermindering te bekomen. Ze deden dit rechtstreeks, van man tot man, daar waar ze dit vroeger steeds wat dociel via de schepenbank van Brugge probeerden op te lossen. Dat zelfvertrouwen blijkt ook uit de bouw van het stadhuis, de onverbid-

116 In 1421 gunde de jonge hertog Filips de Goede de Bruggelingen in ruil voor een erfelijke rente het eeuwige eigendomsrecht op de slikken en schorren langs het Zwin. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des chartes: treizième au seizième siècle. 1er série*, IV, Brugge, 1871-1885 (Inventaire des archives de la ville de Bruges. série 1: treizième au seizième siècle), p. 364-368. Filips de Goede gaf in 1451 de steden Hoeke en Mude echter ook de toestemming de oevers van het Zwin langs de stedelijke grenspalen opnieuw te bedijken en de rente die voorheen aan de hertog werd betaald, zelf te innen. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des chartes: treizième au seizième siècle. 1er série*, V, Brugge, 1871-1885 (Inventaire des archives de la ville de Bruges. série 1: treizième au seizième siècle), p. 354.

117 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35768 (1522-1523), f. 9v.

118 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35806 (1560-1561), f. 9r.

delijke aandacht voor het issue-recht en de boodschappers die de schepenbank zelf begon uit te sturen. Voorheen werden de boodschappers ontvangen, nu trok de “*stedegarsoen*” erop uit richting Brugge, Sluis, Moerkerke, Cadzand en Monnikerede.

Er waren elementen die dat zelfvertrouwen en die onafhankelijkheid van de kleine gemeenschap in de hand hebben gewerkt. Het eerder vermelde combineren van een stedelijk ambt met de job van kerkmeester en een functie in de watering van 's Heer Baselishoek of Greveninge, als ontvanger of sluismeester, geneeerde macht. In alle functies lieten de bestuurders van Hoeke zich bijstaan door specialisten. Ze maakten gebruik van landmeters en van “*meesters*” uit Brugge, deskundigen in recht, administratie en in de “*Walsche tale*”. Deze meesters ontvingen jaarlijks een niet onaardige commissie van de stad Hoeke en het waren ook decennialang dezelfde die op de loonlijst prijkten. Daarnaast oefenden de burgemeesters en schepenen door de demografische terugval in de zestiende eeuw langer hun ambt uit dan dat dit in de vorige eeuw het geval was geweest.¹¹⁹ Demografische terugval en concentratie van macht en bezit liepen in Hoeke dus hand in hand. De reeds aangehaalde Jacob Beilz was op dit vlak in de eerst helft van de zestiende eeuw de onbetwiste kampioen. Hij trad op als schepen, burgemeester (eenentwintig keer) en tesorier van de stad, en ontvanger en sluismeester van de watering van 's Heer Baselishoek.¹²⁰ Omdat hij als burgemeester ook oppervoogd was van alle wezen van de stad, kon hij beslissen over alle vermogens van de wezen. Geen andere burgemeester was voor hem zo lang aan de macht geweest. Bijna alle stedelijke klussen werden door hem uitgevoerd en omdat hij zowat alle kassen beheerde die er in Hoeke werden bijgehouden, werd hij het centrum van bestuur, kapitaal en beslissing.

119 In de vijftiende eeuw bleven burgemeesters gemiddeld 2,13 jaar in hun ambt, in de zestiende eeuw was dat drie jaar.

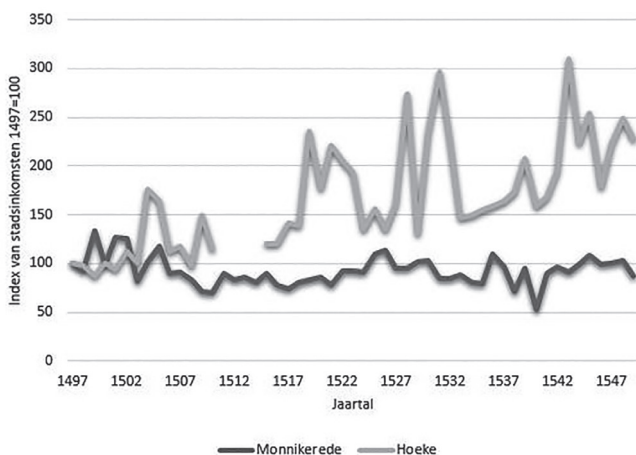
120 Zie voor de vele concrete aanwijzingen de volgende rekeningen: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35780 (1534-1535) tot 35804 (1558-1559).

HOEKE EN MONNIKEREDE

Merkwaardig is dat Monnikerede - eeuwenlang juridisch en economisch lief en leed delend met Hoeke - vanaf de zestiende eeuw een totaal ander pad opging. De in vorige paragrafen beschreven stelligheid van Hoeke contrasteerde sterk met de kwetsbaarheid van Monnikerede. Deze kwetsbaarheid werd veroorzaakt door de armoede waarin de stad verzeild raakte. Deze kan duidelijk worden afgelezen uit figuur 4, een grafiek die voor beide steden de evolutie van het volume aan stadsinkomsten in de eerste helft van de zestiende eeuw weergeeft. Na de moeilijke periode onder Maximiliaan van Oostenrijk vielen de stadsinkomsten van beide steden terug op ongeveer een derde van wat het voorheen was geweest. Het is deze situatie die in de grafiek als beginpunt wordt aangegeven (1497=100).¹²¹

Monnikerede slaagde er nooit in zich te herstellen van de klap die de burgeroorlog had uitgedeeld. De stadsinkomsten bleven op het lage niveau en gingen er zelfs op achteruit. Dat was niet het geval in Hoeke. Na een moeilijke herstart gingen de ontvangsten daar gestaag de hoogte in. Vanaf 1502 gingen de wegen van beide steden duidelijk uit elkaar. Dit fenomeen staat vermoedelijk in verband met de verschillende wijze waarop de steden hun inkomsten konden verzekeren. Figuur 5 geeft hier een overzicht van. Monnikerede was voor het overgrote deel afhankelijk van rechtstreekse taxatie via de pointing en zetting. Als het geld nodig had, ging het dit rechtstreeks bij de poorters halen. In Hoeke maakte dit minder dan 40% uit. De inkomsten uit accijnzen, de issue-rechten, maar vooral die “andere” inkomsten uit verpachtingen, renten en huurgelden waren daar beduidend groter. De ontvangsten van Hoeke vertoonden overigens geregeld pieken die werden veroorzaakt door het issue-recht. De dood van een poorter was voor de tesorier van de stad meestal uitstekend nieuws. Soms bestond het issue-recht uit een veelvoud van het gangbare jaarinkomen van de stad. Hoeke investeerde deze “*jackpot*” meestal onmiddellijk in het stadhuis. In Monnikerede was dit nooit het geval. De dood van Christiaan Ooms bijv., lange tijd burgemeester, leverde

121 Het gaat hier over resp. 220 pond voor Hoeke en 211 pond voor Monnikerede.

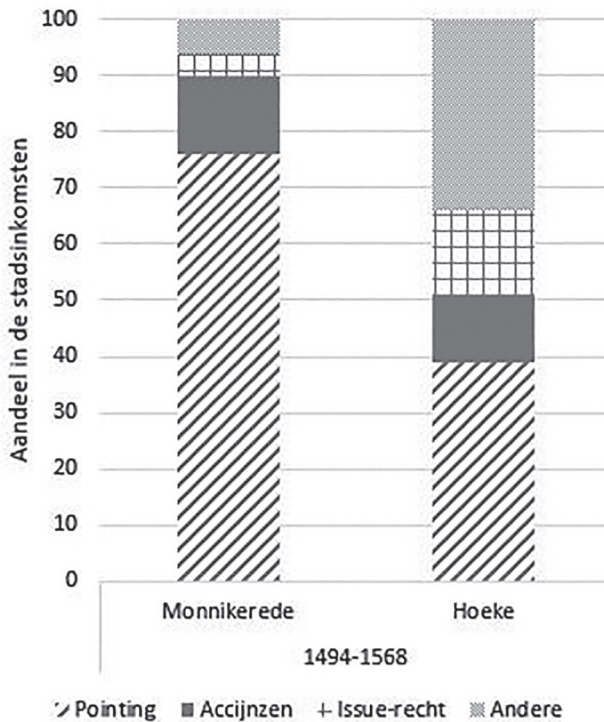
Figuur 4:
 Stadsinkomsten van Monnikerede en Hoeke in de eerste helft van de zestiende eeuw. Bronnen voor Hoeke: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35747 tot 35796. Bronnen voor Monnikerede: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 36466 tot 36515.

weliswaar het hoogste bedrag op dat in de eerste helft van de zestiende eeuw aan issue-rechten te Monnikerede werd ontvangen, toch was het niet eens de helft van de totale gebruikelijke jaarlijkse stadsontvangsten.¹²² In vergelijking met de Hoekse burgemeesters waren deze van Monnikerede dus onbemiddelde stakkers.

De verschillen in de stadskas hadden uiteraard hun weerslag op het dagelijks beheer van de stad. Het stadhuis van Monnikerede werd uitsluitend opgelapt, dat van Hoeke herbouwd en uitgebreid. De enkele ponden die Monnikerede uitzonderlijk ter beschikking had, gingen meestal naar het herstellen van het dak. In sommige boekjaren was de stad zelfs genoodzaakt materiaal dat in het stadhuis was verwerkt - zoals houten tegels¹²³ - te verkopen. Monnikerede kreeg tussen 1504 en 1521 ook opnieuw te maken met een curatele van de regeringscommissarissen, iets wat in de vijftiende eeuw wel meer Vlaamse steden te beurt viel. Terwijl Hoeke zich sinds midden vijftiende eeuw niets meer hoef-

122 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 36505 (1539-1540), f. 1r.

123 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 36465 (1495), f. 1v.

Figuur 5: Verschillende types van stadsinkomsten van Monnikerede en Hoeke in de eerste helft van de zestiende eeuw. Bronnen voor Hoeke: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35747 tot 35796. Bronnen voor Monnikerede: BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 36466 tot 36515

de aan te trekken van opgelegde besparingsmaatregelen van de commissarissen,¹²⁴ werd Monnikerede nu opnieuw, en in opvallend scherpe bewoordingen (“*indien zij wel hadden gelet op profijt en welvaren van de inghezetene*”¹²⁵) verplicht te besparen op wer-

124 In de vijftiende eeuw legden de commissarissen niet enkel Hoeke beleidsregels op, maar op hetzelfde moment ook aan Damme en Monnikerede. Later volgden nog Diksmuide, Eeklo, Nieuwpoort, Oudenburg en Ninove. A. PINCHART, *Inventaire des archives des chambres des comptes, précédé d'une notice historique*, 5, Brussel, 1879 (*Inventaires des archives de la Belgique*), p. XI-XII.

125 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 36484 (1515-1516), f. 1v.

kingskosten: minder reizen, het feest van Sacramentsdag bescheiden vieren, geen jaarlijks laken, enz.

Tegen het midden van de zestiende eeuw was het verschil tussen beide steden overduidelijk. Hoeke betaalde minstens twee derden van de gelagen die ter gelegenheid van het vernieuwen van de twee wetten in de herbergen van Damme plaatsvonden en het gebeurde wel eens dat Monnikerede helemaal niet bereid was hierin bij te dragen.¹²⁶ In 1557 trok de burgemeester van het inmiddels armlastige Monnikerede naar Brugge, het wettelijk hoofd, met de vraag “*die van der stede [te] ontslaene van eenighe wet ofte justicie te moeten onderhoudene [...] maer dat zy te recht staen zouden voor die van Damme ofte van Houcke*”.¹²⁷ De stad was inmiddels te arm om de kosten van de rechtspraak te kunnen dragen en riep de hulp van Damme en van Hoeke in: “*ghemerct de cleene macht ende menichte . . . ende meest al leven up de aelmoesen van den goeden lieden ende disch van Oostkercke*”. Het valt op dat de burgemeester hier ook de stad Hoeke als alternatief naar voor schuift, niet enkel het voor de hand liggende Damme. Een nietsvermoedende Gilliodts-Van Severen vermeldt in zijn *Coutumes des petites villes* dat de Monnikeredse burgemeester Verdonck werd begeleid door “schepen” Jacob Beilz, zich niet bewust van het feit dat deze Jacob Beilz geen schepen van Monnikerede was, maar burgemeester van Hoeke. Dat Jacob Beilz in het gezelschap van de burgemeester van Monnikerede aan deze dagvaart naar Brugge deelnam, werpt een heel ander licht op het expliciete voorstel om de jurisdictie van Monnikerede door Hoeke te laten overnemen. De burgemeester van Hoeke - op dat moment al centrum van kapitaal, beslissing en macht in eigen stad - deed duidelijke inspanningen om de radeloze magistraat van Monnikerede naar de uitgang te begeleiden, in de hoop zich een deel van de macht te kunnen toe-eigenen.

126 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35802 (1556-1557), f. 11v.

127 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes* 3, p. 347.

DE TACHTIGJARIGE OORLOG WORDT FATAAL

De inspanningen van Jacob Beilz waren echter tevergeefs, de schepenbank van Monnikerede bleef onafhankelijk recht spreken. Ten gevolge van de Tachtigjarige Oorlog kreeg Hoeke het na 1568 zelf zeer moeilijk. Zoals gebruikelijk in periodes van crisis, begonnen de rekeningen van de stad ook nu hun breedvoerigheid en rijkheid te verliezen. Het discours werd onvriendelijk. Opnieuw ging een deel van de stadskas naar het kopen van buskruit en ander wapentuig.¹²⁸ De inwoners van Hoeke trokken de wacht op, aan land en op zee, zowel in de dag als 's nachts.¹²⁹ De grote kosten aan het stadhuis in 1575 en de jaren nadien lijken op het herstellen van moedwillig aangebrachte vernielingen. In maart 1578 werd te Brugge net als in Gent een calvinistische Raad der Achttien aangesteld die over bestuurlijke en geestelijke bevoegdheden beschikte.¹³⁰ Het grootste deel van de bevolking van de parochies in de wijde omtrek ging op de vlucht. Zij die het minst te verliezen hadden, bleven achter.¹³¹ De Hoekse kerkrekeningen van 1580 schetsen nog een beeld van kordate kerkmeesters, maar uiteindelijk vielen de kerkdiensten stil. Een jaar later verstomde ook de kerkelijke boekhouding.

In 1581 was Hoeke een Staatse stad. De stadsrekening van dat jaar - de allerlaatste die van Hoeke als zelfstandige stad bewaard is gebleven - werd gesloten en ondertekend door Noël de Caron, vertegenwoordiger van vorst Willem van Oranje, graaf van Nassau.¹³² Wat volgde waren nieuwe jaren van krijgsgeweld zoals zich dat ook op het einde van de vijftiende eeuw had voorgedaan. In 1583

128 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35819 (1573-1574), f. 10v.

129 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35820 (1574-1575), f. 11r.

130 A. DESPRETZ, 'De restauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579)', in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 17 (1963), p. 139.

131 J. GELDHOFF, 'De politiek en religieuze situatie in het Brugse Vrije 1578-1584', in: D. VAN DER BAUWHEDE & M. GOETINCK (red.), *Brugge in de Geuzentijd: bijdragen tot de geschiedenis van de hervorming te Brugge en in het Brugse Vrije tijdens de 16de eeuw*, Brugge, 1982, p. 65-68.

132 "Ghehoort, gheexamineert ende ghesloten binnen der stede van Damme up stede-huus ... bij ons Noel de Caron, heer van Schoonwallen in de absentie van den hooch-gheboren vorst Willem, prinche van Orangen, Grave van Nassau...". BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 35826 (1580-1581), f. 10v.

werd het gebied rond Hoeke opnieuw onder water gezet, een techniek die in de streek al vaker tijdens militaire dreiging was toegepast.¹³³ Ditmaal moest het de opmars van Farnese richting Sluis belemmeren.¹³⁴ Een jaar later gaf Brugge zich aan hem over. Sluis bleef rebels en blokkeerde het Zwin tot het in 1587 in Farnese zijn meerdere moest erkennen. De bevaarbaarheid van het Zwin en de veiligheid tijdens het reizen waren ondertussen zodanig achteruit gegaan dat de handel met Brugge voornamelijk langs de Ieperleet gebeurde, ver verwijderd van de vroegere voorhavens.¹³⁵ De kerkrekening van 1591 gunt echter een blik op een schuchtere hervatting van het gewone leven. Over het ontbreken van de boekhouding tussen 1580 en 1591 werd verbazend nuchter gerapporteerd “... *en can men niet geweten daer die ghedaen was in de troubelen de wijle de rebellen van zijn majesteit* ...”.¹³⁶

De stedelijke boekhouding leek zich echter niet meer op gang te kunnen trekken. In 1594 was het helemaal voorbij. Filips II liet de drie steden Damme, Monnikerede en Hoeke in elkaar opgaan omdat - althans volgens de door de vorst ondertekende tekst - de inwoners van Hoeke en Monnikerede haast allemaal waren gestorven of weggevlucht ten gevolge van het ontij, het aanhoudend strijdgewoel, de hongersnood, ziekte en verwoesting van het platteland.¹³⁷ De rekening van Damme van 1595 - die in september 1594 begint - vertoont nog geen spoor van Hoekse of Monnikereedse activiteit. Pas in de rekening van 1596 presenteren de samengevoegde steden zich als de “*De wet der steden Damme, Muenckerede en Houcke*”.¹³⁸

133 Voor een overzicht hiervan zie: J. LEPER, *Kunstmatige inundaties in marietm Vlaanderen, 1316-1945*, Tongeren, 1957, p. 102-109.

134 M. RYCKAERT & A. VANDEWALLE, ‘De Strijd voor het behoud van het Zwin’, in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en de zee: van Bryggia tot Zeebrugge*, Antwerpen, 1982, p. 63.

135 M. COORNAERT, *Knokke en het Zwin: de geschiedenis, de topografie en de toponymie van Knokke*, Tielt, 1974, p. 84.

136 BRUGGE, *Rijksarchief*, Brugse Vrije Registers, 12234, 1591, f. 11v.

137 “... *par l’injure du temps, continuelle guerre, famine, peste et devastation du plat pays, les citoyens et inhabitants de nos ville de Houcke et Meunikerede seroient presque tous trespassez en enfuis*...”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes* 2, p. 264-266.

138 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, 33726 (1595-1596), f. 1v.

CONCLUSIE

Hoeke en Monnikerede dankten hun ontstaan en groei aan de bloei van Brugge. Beide kleine steden kenden tijdens de late middeleeuwen een parallelle ontwikkeling van geleidelijk verval als voorhaven. Na 1500 ging de evolutie in deze steden echter een andere richting uit. In Hoeke ontstond een kleine, welgestelde gemeenschap, in Monnikerede gebeurde dat niet. Demografische wijzigingen, de oriëntering naar land en de concentratie van macht onderscheiden het zestiende-eeuwse Hoeke van de stad uit de voorgaande eeuwen. Deze drie ontwikkelingen kunnen niet los van elkaar worden gezien. De eerste twee - demografie en oriëntering naar land - zijn verantwoordelijk voor het beeld van de langzame dood dat de meeste historici van het zestiende-eeuwse Hoeke hebben geschetst. Het is echter de derde wijziging - de concentratie van macht - die ons verplicht dit beeld te nuanceren. Hoeke kende weliswaar een verval als haven en stad, maar ook een opgang als bijzondere landbouwgemeenschap die zich bediende van de mogelijkheden en structuren die het schependom, het waterschap en de kerkfabriek boden.

In zijn studie over de Vlaamse kustvlakte ziet Tim Soens dit soort gemeenschappen van welgestelde mannen overal in het Brugse Vrije ontstaan. De combinatie van ecologische druk, de specifieke landsheerlijke relaties en de nood aan variabele pacht bij de heren had de kleine boeren doen verdwijnen. Door eigendomsconcentratie raakte heel wat grond in handen van zogenaamde *absentee landowners*: kloosters, kerkelijke instellingen en stedelijke burgerij. Slechts een minderheid van de vrije boeren kon zich door onteigening, aankoop en ruil een groot deel van het grondbezit toe-eigenen. Deze minderheid oefende bestuursfuncties uit in het waterbeheer en functioneerde in schepenamten en grafelijke posities.¹³⁹ De organisatorische en politieke cohesie binnen deze nieuwe, lokale elite was bijzonder groot.¹⁴⁰ Dit artikel toont aan

¹³⁹ SOENS, *De spade in de dijk?*, p. 264.

¹⁴⁰ K. DOMBRECHT & W. RYCKBOSCH, 'Wealth Inequality in a Time of Transition: Coastal Flanders in the Sixteenth Century', in: *The Low Countries Journal of Social and Economic History*, 14 (2017), p. 84.

dat ook in de zestiende-eeuwse stad Hoeke de prille vormen zichtbaar werden van het sociaal-agrosysteem dat de gehele Vlaamse kuststreek tot ver in de negentiende eeuw zou karakteriseren:¹⁴¹ niet het overleven van het gezin maar dat van de boerderij stond centraal; de grond was grotendeels in handen van afwezige landeigenaren dat door hen werd verpacht aan welgestelde pachtboeren; deze boeren werkten op hun uitgestrekte bedrijven met ingehuurde arbeiders en ze brachten hun opbrengsten naar de markt.¹⁴²

Waarom dezelfde transitie niet plaatsvond in Monnikerede is niet helemaal duidelijk. Vermoedelijk werd de ontwikkeling van machtsrelaties hier ongunstig beïnvloed door het nabuurschap van Oostkerke en het ontbreken van een eigen parochie. Zoals we zagen bezorgde de Tachtigjarige Oorlog de beide steden echter opnieuw hetzelfde lot. De langdurigheid van de crisis, waarin dit keer juridische, landschappelijke en economische tegenslagen met religieuze geschillen werden gecombineerd, was voor beide steden de genadeslag.

141 Een sociaal-agrosysteem moeten we ons voorstellen als een bij uitstek ruraal productiesysteem dat enerzijds wordt bepaald door bodemcondities, het landschap en het klimaat van het gebied, maar ook door de regio-specifieke sociale relaties die betrokken zijn in de economische reproductie. Voor meer bijzonderheden en de kenmerken van de landbouw in de kustvlakte, zie E. THOEN, 'Social agrosystems' as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle Ages-19th. century)', in: B.J.P. VAN BAVEL & P. HOPPENBROUWERS (red.), *Landholding and land transfer in the North Sea area (late Middle Ages-19th century)*, Turnhout, 2004 (CORN publication series, 5), p. 47-62.

142 E. THOEN & T. SOENS. 'The Family or the Farm: A Sophie's Choice? The Late Medieval Crisis in the Former County of Flanders', in: J. DRENDEL (red.), *Crisis in the Later Middle Ages: Beyond the Postan-Duby Paradigm*, Turnhout, 2015 (The Medieval Countryside, 13), p. 215-218.